

ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ

Аналітичний звіт

**Ринок карткових платежів України:
Міжнародний досвід та національне регулювання**

Віталій Кравчук, Олена Прем'єрова

Київ, 2012

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій висловлює щиру подяку всім учасникам опитування за їх дуже цінний внесок в це дослідження. Це незалежна публікація ІЕД. Думки, висловлені у цій публікації, є думками авторів.

Кравчук В., Прем'єрова О.

Ринок карткових платежів України: Міжнародний досвід та національне регулювання / Аналітичний звіт. – К.: АДЕФ-Україна, 2012. – 60 с.

ISBN: 978-966-187-141-9

Сучасні платіжні системи, безсумнівно, є важливою частиною економічної і фінансової інфраструктури будь-якої країни. Ефективні та безпечні платіжні системи мають вирішальне значення для функціонування економіки та забезпечення фінансової стабільності. За останні 10 років інфраструктура платіжних електронних карток в Україні швидко розвивалась та обігнала за рівнем розповсюдження ряд країн з подібним рівнем розвитку. Українські власники карток дедалі частіше переходять від зняття готівки в банкоматах до безготівкової оплати товарів і послуг, що відповідає досвіду більш розвинутих ринків. У цьому контексті функціонування платіжної індустрії в Україні, її регулювання і можливі наслідки нещодавніх законодавчих і нормативних ініціатив заслуговують на особливу увагу.

Перелік скорочень

БМР	Банк міжнародних розрахунків (<i>BIS, Bank for International Settlements</i>)
БРІК	Бразилія, Росія, Індія, Китай
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ГАТС	Генеральна угода з торгівлі послугами (<i>GATS, General Agreement on Trade in Services</i>)
ЄС	Європейський союз
ЄЦБ	Європейський центральний банк
ІЕД	Інститут економічних досліджень і політичних консультацій
КПРС	Комітет по платіжним та розрахунковим системам (<i>CPSS, Committee on Payment and Settlement Systems</i>)
млн	мільйон
млрд	мільярд
НБУ	Національний банк України
НСМЕП	Національна система масових електронних платежів
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
СВПС	Системно важлива платіжна система
СЕП	Система електронних платежів
СНД	Співдружність незалежних держав
СОТ	Світова організація торгівлі
СРО	Саморегульовані організації
США	Сполучені Штати Америки
ТРИПС	Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (<i>TRIPS, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights</i>)
трлн	трильйон
ЦСЕ	Центральна і Східна Європа
EMV	Europa, MasterCard та VISA
ICSPACE	Міжнародна рада вищого керівництва Платіжної асоціації (<i>International Council of Payment Association Chief Executives</i>)
NFC	Комунікація ближнього поля (<i>Near Field Communication</i>)
RFID	Радіочастотна ідентифікація чипів

Резюме

Ринок електронних платежів швидко і стрімко змінюється. Процеси глобалізації та зміни в структурі сектору фінансових послуг вимагають постійне вдосконалення та розвиток цього ринку. Темпи поширення використання безготівкових платіжних інструментів значно відрізняються по країнах залежно від особливостей ринку. Зокрема, правові, економічні, технологічні та соціальні чинники впливають на готовність і здатність користувачів приймати і використовувати такі засоби оплати, а також визначають рівень інновацій в цій сфері. Однак можна виділити основні характеристики сучасних платіжних систем.

Глобалізація та інновації – це два основні чинники, які зумовлюють появу та зміну платіжних інструментів. Інновації – це основний фактор, що впливає на вартість фінансових операцій, витрати та вигоди від використання нових підходів до взаємодії між користувачами та постачальниками платіжних послуг. Нововведення, які зменшують витрати користувачів платежів за комерційні та фінансові операції та збільшують можливості для проведення таких операцій у ефективніший і безпечніший спосіб, визначають попит і пропозицію на нові платіжні інструменти і послуги. Водночас глобалізація та розширення транскордонної діяльності створюють умови для швидкого поширення цих інновацій по всьому світу і призводять до зростання взаємозалежності платіжних систем різних країн світу.

Основні наслідки розвитку безготівкових платіжних систем включають збільшення споживання, зростання продуктивності і зайнятості, скорочення витрат на проведення платежів та зниження частки «тіньової економіки». Водночас використання готівки супроводжується значними витратами для всіх суб'єктів економічної діяльності, включаючи підприємства роздрібною торгівлі і споживачів.

Наявність зазначених переваг стимулює дедалі більше використання електронних платіжних інструментів. Платіжні картки, нові види електронних і мобільних платежів відіграють все важливішу роль, і фактично витісняють готівку та інші види безготівкових платежів. Зростання кількості та обсягу операцій з платіжними картками, як в абсолютному виразі, так і у відсотках від ВВП, спостерігається в більшості країн. Одна з найбільш характерних рис сучасних платіжних систем - це менше використання чеків і зростання популярності електронних платежів. Електронна торгівля виявилась настільки успішною, оскільки пропонує значні переваги як для споживачів, так і підприємств торгівлі і може у майбутньому значно змінити економічну діяльність та соціальне середовище. Останні інновації у сфері платіжних карток, як-то NFC та PayPass, можуть стати визначним фактором подальшого поширення безготівкових платежів.

В Україні інфраструктура платіжних карток і кількість безготівкових операцій різко зросла за останні 10 років. Проте більше 90% від обсягу операцій та 75% від їх числа припадає на зняття готівки з банкомату. Отже, в Україні досягнуто критичного розміру ринку платіжних карток, що може надалі дозволити використовувати платіжні картки в основному для безготівкових операцій. Проте, при певних обставинах (наприклад, запровадження неправильної або неадекватної політики) використання готівки

залишатиметься основним платіжним інструментом протягом тривалого проміжку часу.

Регулювання українського ринку платежів не є досконалим і потребує поліпшення. Зокрема, до цього часу роль НБУ на ринку карткових платежів чітко не визначена. НБУ протягом кількох останніх років намагався визначити свою роль як повномасштабного регулятора платіжної індустрії. Зовсім нещодавно було опубліковано законопроект і проект постанови НБУ про оверсайт, в яких пропонується внести необхідні зміни до законодавства і визначити роль НБУ щодо нагляду на ринку карткових платежів. Однак, певні положення проекту постанови про оверсайт, швидше за все, не відповідають міжнародним стандартам нагляду, прийнятим Банком міжнародних розрахунків (БМР) і Європейським центральним банком (ЄЦБ).

Проект закону також пропонує звузити перелік послуг, що надаються міжнародними платіжними системами своїм українським клієнтам, оскільки їм буде дозволено обслуговувати в основному транскордонні операції. Така ініціатива (у разі її прийняття) (i) може суперечити зобов'язанням України, взятих під час вступу України до СОТ, (ii) може призвести до зменшення подальших інновацій та іноземних інвестицій, і (iii) зробити Україну менш привабливою для інвестицій. Інші запропоновані зміни стосуються положень в сфері захисту прав споживачів та популяризації електронних платежів.

Зміни, запропоновані НБУ, швидше за все, призведуть до збільшення економічного навантаження на ринок платежів і погіршать його ефективність. Вони також можуть мати негативний вплив на торговельні відносини з іншими країнами та на українську економіку в цілому через зменшення використання безготівкових платежів.

Разом з тим, чинна нормативна база потребує вдосконалення і проекти, запропоновані НБУ, можуть стати гарною відправною точкою для обговорення. Але всі зміни повинні здійснюватись у спосіб, який забезпечить рівні умови для всіх учасників платіжного ринку.

Зміст

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	3
РЕЗЮМЕ	4
ЗМІСТ	6
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1 СУЧАСНА ПЛАТІЖНА ІНФРАСТРУКТУРА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	9
1.1 Особливості розвитку платіжних систем у сучасному світі	9
1.1.1 Глобальний характер ринку платіжних інструментів: переваги та загрози	9
1.1.2 Інноваційний характер ринку: переваги та загрози	10
1.1.3 Платежі як соціальне явище	12
1.2 Платіжні картки та інші безготівкові платіжні інструменти: економічна роль	13
1.2.1 Огляд безготівкових платіжних інструментів	13
1.2.2 Огляд ринку платіжних карток	23
1.2.3 Переваги безготівкових розрахунків: ефективність, швидкість, вартість та контроль	26
1.2.4 Розвиток електронної комерції та платіжних систем	30
1.3 Регулювання платіжної індустрії.....	35
1.3.1 Платіжні мережі як приклад багатосторонніх ринків	35
1.3.2 Принципи управління, встановлені міжнародними організаціями	36
1.3.3 Основні принципи національного регулювання: значення розподілу держави і ринку	37
РОЗДІЛ 2 ПЛАТІЖНА ІНДУСТРІЯ В УКРАЇНІ: СИТУАЦІЯ В ГАЛУЗІ ТА ПОТОЧНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ	40
2.1 Розвиток ринку платіжних карток	40
2.2 Регулювання платіжної індустрії в Україні.....	48
2.3 Аналіз останніх законодавчих і регуляторних ініціатив	51
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ: ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ	57
ДОДАТКИ	59
Додаток 1 Використання платіжних інструментів: частка у загальній кількості трансакцій (%)	59
Додаток 2 Використання чеків: кількість трансакцій (млн) та частка у загальній кількості трансакцій (%)	60
Додаток 3 Використання кредитових та дебетових переказів: кількість трансакцій (млн) та частка у загальній кількості трансакцій (%).....	60

Перелік таблиць та рисунків

Рисунок 1.1	Рушійні сили впровадження інновацій у платіжній інфраструктурі	12
Таблиця 1.1	Безготівкові платіжні інструменти	14
Рисунок 1.2	Використання платіжних інструментів у 2010 році, % від загальної кількості транзакцій	22
Таблиця. 1.2	Використання платіжних карток: загальний обсяг операцій (млрд дол. США) та відношення до ВВП (%).....	23
Рисунок 1.3	Динаміка випуску платіжних карток (відсоткова зміна до попереднього року)	25
Рисунок 1.4	Динаміка використання платіжних карток: обсяг транзакцій на кінець року, млрд дол. США.....	26
Рисунок 1.5	Ефекти використання безготівкових платіжних інструментів	30
Таблиця 1.3	Визначення категорії «електронна комерція»	31
Рисунок 1.6	Глобальні електронні платежі: кількість транзакцій, млрд.....	33
Рисунок 2.1	Частка готівки поза банками у вузькій грошовій масі (M1) станом на кінець 2010 року	40
Рисунок 2.2	Кількість держателів карток та банків, що випускають платіжні картки.....	41
Рисунок 2.4	Кількість платіжних карток на особу населення в 2010 році.....	43
Рисунок 2.5	Кількість карткових платежів на особу населення в 2010 році в кількох країнах ЦСЄ і країнах Центральної Азії.....	44
Рисунок 2.6	Частка кредитних карток, % від загального числа в 2010 році	45
Рисунок 2.7	Кількість і обсяг операцій з платіжними картками в Україні.....	47
Рисунок 2.8	Структура угод платіжних карток (за кількістю) в 2010 році	48

Вступ

Сучасні платіжні системи, безсумнівно, є важливою частиною економічної і фінансової інфраструктури будь-якої країни. Ефективні та безпечні платіжні системи мають вирішальне значення для функціонування економіки і забезпечення фінансової стабільності. Ефективне функціонування цих систем, що дозволяє безпечно та своєчасне проведення операцій, робить ключовий внесок в економічний розвиток. Внаслідок світової кризи стала зрозумілою важлива роль інфраструктури фінансового ринку для економічної стабільності. Проте використання платіжних карток у країнах з розвинутою економікою, а також в країнах з ринком, що розвиваються, не постраждало під час кризи і продовжує зростати.

Україна є частиною цього процесу. Підвищення ролі платіжної індустрії України та необхідність детінізації української економіки виявили необхідність вдосконалити нормативне регулювання ринку платежів. Національний банк України (НБУ) запровадив ряд змін до положень щодо платіжної індустрії. Він також має намір подати до Верховної Ради законопроект, що передбачає внесення ряду змін до регулювання платіжних карток. Внаслідок цього відбудуться зміни у фінансовому секторі, що можуть мати значний позитивний або негативний вплив на економіку та привабливість України для іноземних інвестицій.

У цьому контексті функціонування платіжної індустрії в Україні, її регулювання і можливі наслідки від впровадження нещодавніх законодавчих і нормативних ініціатив заслуговують на увагу. Відповідно, це дослідження охоплює такі питання: розвиток платіжних систем в сучасному світі, економічна роль безготівкових платіжних інструментів, вартість використання готівки в сучасній економіці, ризики, з якими стикаються платіжні системи і вплив світової економічної кризи на платіжні системи, нові технології в платіжних системах (Розділ 1), розвиток ринку платіжних карток в Україні, основні засади регулювання української платіжної системи та оцінка економічного впливу рішень в сфері регулювання 2010-2011 років (Розділ 2). Особлива увага приділяється аналізу останніх законодавчих і регуляторних ініціатив, зокрема, аналізу законопроекту Національного банку «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків)» (2011) (далі - законопроект), а також аналізу проекту постанови НБУ «Про порядок оверсайту (нагляду) за платіжними системам Національним банком України» (2011) (далі - проект постанови).

Зміни порядку регулювання, безсумнівно, вплинуть на функціонування і розвиток платіжної системи в Україні, а також на економіку в цілому. Проте, з'ясування напрямку цього впливу потребує ретельного вивчення.

Розділ 1

Сучасна платіжна інфраструктура: міжнародний досвід

1.1 Особливості розвитку платіжних систем у сучасному світі

1.1.1 Глобальний характер ринку платіжних інструментів: переваги та загрози

Активізація міжнародного співробітництва та виникнення нових держав потребують тіснішої взаємодії між різними країнами. Це стосується як питань постачання товарів та послуг, як і переказу коштів. Основна мета системи розрахунків в транскордонному контексті полягає у спрощенні їх проведення між економічними агентами та сприянні ефективному перерозподілу фінансових ресурсів. Ефективне функціонування безпечної та надійної платіжної інфраструктури знижує витрати на обмін товарами та послугами, сприяє підвищенню стабільності фінансового сектора та розширенню доступу до фінансових послуг. Зважаючи на надзвичайну важливість платіжних систем, вони підлягають регулюванню не тільки з боку центральних банків, але й також спеціалізованих міжнародних організацій, як-то Комітету по платіжним та розрахунковим системам, підрозділу Банку міжнародних розрахунків, МВФ, Світового банку, тощо. Важливість ринкової інфраструктури збільшилась протягом останніх років на фоні стрімкого зростання кількості та обсягу фінансових розрахунків. Більш того, рівень фінансових інновацій та досягнення в сфері інформаційних та комунікаційних технологій сприяли реорганізації національних та міжнародних платіжних систем. Глобалізація та науково-технічний прогрес призвели до значних змін в цій сфері та нових викликів. Тому дуже важливо приділити значну увагу новим рисам платіжних систем.

Перш за все, слід відзначити зростання масштабів внутрішніх та міжнародних фінансових операцій. Зростання чисельності населення, соціально-економічний розвиток, підвищення мобільності людських та грошових ресурсів між різними країнами призводять до збільшення обсягів та інтенсивності здійснення фінансових операцій.

Протягом останніх десятиліть особливо активно відбуваються процеси економічної та фінансової інтеграції, зростає взаємодія та взаємозалежність різних країн світу. Відповідно, мережа національних і транскордонних систем, складових глобальної платіжної інфраструктури зазнає суттєвих змін. Адже ці системи, як і фінансові ринки, які вони обслуговують, тісно пов'язані через широке коло складних взаємозв'язків¹. Посиленню взаємозалежності сприяють глобалізація, регіональна інтеграція та

¹ The interdependencies of payment and settlement systems // June, 2008. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems: <http://www.bis.org/publ/cpss84.pdf>

співробітництво у фінансовому секторі, консолідація фінансових інститутів, необхідність обслуговувати міжнародні інтереси приватного і державного секторів, а також досягнення в галузі комп'ютерних та комунікаційних технологій.

За останні кілька років банківські та небанківські кредитно-фінансові установи значно розширили операції за межами базової країни. Процеси глобалізації та вихід на міжнародні ринки змусило банки переходити до керування ліквідністю в багатьох валютах. Водночас дедалі більше уваги починають приділяти управлінню ризиками, зокрема, при проведенні великих розрахунків за цінні папери. Це зумовлює збільшення ролі валових розрахунків у великих обсягах в реальному часі і поставок проти платежу при операціях з цінними паперами, що, як правило, асоціюється з вищою потребою в ліквідності². Чим більшими за обсягами стають операції та складнішими фінансові продукти, тим частіше банки стикаються з проблемою управління ліквідністю. Крім того, найбільша потреба в ліквідності виникає в дні та години з піковими платежами і стає дедалі більш залежною від часу. В результаті, банки стикаються з більш комплексними вимогами до управління ліквідністю при використанні платіжної інфраструктури та збільшенні важливості питань безпеки, як методу зниження ризику. Необхідність надати забезпечення для отримання рефінансування центрального банку та кредитів від інших учасників оптового ринку в окремих випадках призводить до більшого навантаження на високоякісні цінні папери, що можуть використовуватись як застава.

Важливо підкреслити, що вплив глобалізації на розвиток платіжних систем не є одностороннім. Як фінансова глобалізація стимулює розвиток платіжних систем, так і сам розвиток платіжних систем виступає однією з рушійних сил глобалізації.

1.1.2 Інноваційний характер ринку: переваги та загрози

Іншим важливим аспектом розвитку платіжних інструментів у сучасних умовах є вплив технічного прогресу на форми і способи здійснення платежів. Збільшення обсягів безготівкових платежів з використанням різних технологій демонструє широкі можливості науково-технічного прогресу в цій сфері. Тому, незважаючи на свою коротку історію, такі платіжні інструменти, як платіжні картки, смарт-картки та електронні гроші, на сьогодні вже займають значний сегмент ринку.

З моменту свого запровадження півстоліття тому, платіжні картки змінили методи і умови оплати покупцями товарів та послуг. Проведене рейтинговим агентством Moody's дослідження щодо наслідків переходу від паперової до електронної форми оплати виявило, що використання кредитних і дебетових карток стимулює економічне зростання. Відповідно до розрахунків, у 51 країні з вибірки, на які припадає 93% світового ВВП, використання електронних карток у 2003-2008 роках сприяло збільшенню приватного споживання та ВВП на 1,1 трильйона дол. США³. Іншими словами, реальний світовий ВВП зріс в середньому на додаткові 0,2% на рік понад зростання, що мало б місце без використання платіжних карток. Якби не використання карток, світовий ВВП зростав би в середньому не на фактичні 3,2%, а на 3% на рік.

² Cross-border collateral arrangements // June, 2006. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems: <http://www.bis.org/publ/cpps71.pdf>

³ M.Zandi, V.Singh. The impact of electronic payments on economic growth. // March, 2010. Economic analysis from Moody's Economy.com.

Наступним етапом розвитку безготівкових інструментів стала поява смарт-карток. Переваги смарт-картки полягають у значному обсязі запрограмованої інформації та широкому застосуванні таких карток. Одноконтактні та безконтактні смарт-картки можуть зокрема містити інформацію про банківські реквізити, історію здоров'я, посвідчення водія або права керування державним транспортом, програми знижок та участі в різних клубах. При цьому багатофакторну та апаратну аутентикацію (*authentication*) було вбудовано в смарт-картки для підвищення безпеки всіх послуг по картці. Іншим видом платіжних інструментів, що було створено досить нещодавно, є електронні гроші. Як правило, електронні гроші пов'язані з використанням комп'ютерних мереж, Інтернету та цифрових систем зберігання даних. Системи електронних грошей забезпечують проведення безконтактних трансфертних платежів швидко, надійно та зручно, оскільки не дозволяють перевищити ліміт електронного гаманця під час платежу.

Розвиток електронних та мобільних платежів відрізняється між різними ринками, оскільки законодавчі, економічні, технологічні та соціальні особливості країни впливають на рівень інновацій в цій сфері, а також готовність і здатність користувачів застосовувати такі методи оплати. Тим не менш, вже сьогодні стає зрозуміло, що ці види платежів сприятимуть поширенню безготівкових розрахунків в усьому світі.

Інновації надалі залишатимуться вирішальним чинником успішності банків та інших постачальників платіжних послуг та визначатимуть асортимент їх послуг та продуктів як у найближчій, так і середньо- та довгостроковій перспективі. Інноваційні зміни, що відіграють визначальну роль у трансформації платіжної інфраструктури, зумовлені такими чинниками, як: підвищення конкуренції на фінансовому ринку; зміни у фінансовому та нефінансовому секторах, що призводять до нових вимог та можливостей для платіжних інструментів та послуг; політико-економічні події, такі як створення економічних і валютних союзів та виникнення урядових ініціатив (електронне урядування та Цифровий порядок денний в ЄС); постійний технологічний прогрес, який створює нові швидші способи комунікації; а також потреби споживачів у підвищенні безпеки платіжних операцій, зниженні витрат на проведення угод та впровадженні передових і ефективних рішень.

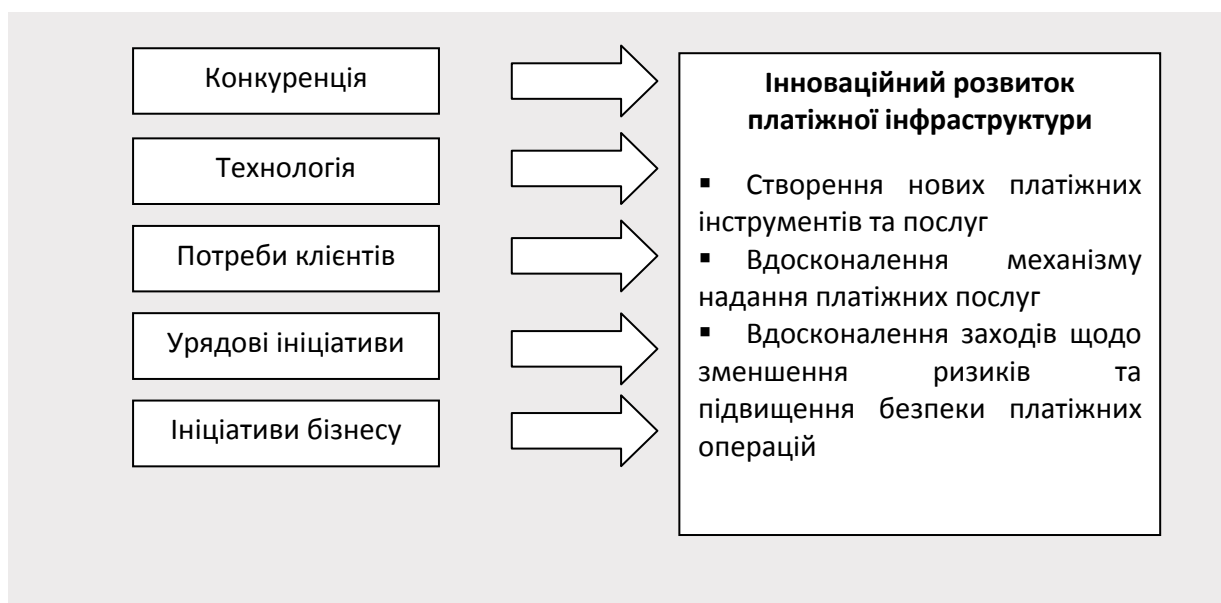
Інноваційний характер платіжної інфраструктури забезпечує постійне поліпшення безпеки і ефективності системи. Відповідні ініціативи, як правило, зосереджені на таких напрямках:

- розширення асортименту платіжних інструментів та послуг;
- організація механізму здійснення платежів, здатного зменшувати правові, операційні та фінансові ризики для всіх учасників платіжного процесу, а також підвищити ефективність витрат, пов'язаних із наданням послуг кінцевим споживачам;
- забезпечення взаємодії та взаємозв'язку банківських та платіжних систем, ринків цінних паперів та валютних ринків, а також телекомунікаційної інфраструктури для полегшення та прискорення обробки платежів;
- розвиток режимів регулювання національних платіжних систем, що сприяє ефективному виконанню центральним банком наглядових функцій;

- підвищення ефективності, стабільності та організованості ринку для надання платіжних послуг своїм користувачам.

Інновації є ключовим фактором, пов'язаним із фінансовими витратами, ризиками та перевагами від впровадження ініціатив в сфері розвитку майбутніх платіжних послуг для постачальників та користувачів. Нововведення, що вдосконалюють платіжний механізм, знижують витрати користувачів на оплату комерційних і фінансових операцій та розширюють можливості для здійснення платіжних операцій, можуть сприяти розвитку як попиту, так і пропозиції нових платіжних інструментів і послуг.

Рисунок 1.1 Рушійні сили впровадження інновацій у платіжній інфраструктурі

Постійні інновації та розвиток є визначальними характеристиками платіжних систем. Інновації дають змогу банкам та іншим постачальникам платіжних послуг розширювати та диференціювати запропоновані ними послуги і продукти та їх вартість, оскільки платіжна індустрія стає дедалі більш орієнтованою на цінову⁴. Тому, щоб залишатися конкурентоспроможними, платіжні організації мають бути долученими до науково-технічного прогресу та постійно розробляти і впроваджувати нові технології та продукти. Найбільш підприємливі гравці зможуть скористатись цими інноваціями для максимізації короткострокових прибутків, а також націлити себе (самостійно або в партнерстві) на довгостроковий успіх.

1.1.3 Платежі як соціальне явище

Платежі є одним з найбільш важливих не тільки економічних, а й соціальних явищ нашого часу. Сутність соціального явища полягає у його здатності бути засобом задоволення потреб чи інтересів суспільства. Так, кредитні, дебетові і передплачені платіжні картки полегшують доступ до коштів і здійснення платежів за товари та послуги. Оскільки картки приймає дедалі більша кількість продавців, покупці мають

⁴ World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

можливість використовувати їх для оплати практично всіх товарів, від покупки звичайних товарів у магазинах до здійснення витрат, пов'язаних із надзвичайними випадками, як-то медичне обслуговування або ремонт автомобіля.

Т. Парсонс, американський соціолог, у своїх дослідженнях розглядав гроші, як «символічний механізм», а їх «витрачання» – як процес комунікації. Він визначав гроші як один із узагальнених символічних засобів масової соціальної взаємодії. Якщо будь-які два незалежні економічні агенти мають намір взаємодіяти в певній економіці, має існувати механізм для передачі інформації між ними⁵. Відповідно, платіжні інструменти відіграють важливу соціальну роль, адже роблять цю взаємодію можливою та доступною.

Таким чином, хоча платежі є, насамперед, економічним явищем, вони є частиною ширшого процесу соціальних змін. Глобалізація ринків, перехід до економіки, заснованої на знаннях та інформації, а також дедалі більша популярність всіх видів техніки в повсякденному житті визначають розвиток платіжної інфраструктури. Ці головні соціальні перетворення вже відбуваються і, ймовірно, продовжаться в найближчому майбутньому. Сучасні платіжні системи, які є як продуктом, так і проявом цих трансформацій, з одного боку визначаються змінами суспільного життя, а з іншого боку самі впливають на їх формування, особливо в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, туризм та інформаційні технології. Відповідно, завданням державної політики є створення сприятливих умов, що дозволять платіжним системам повністю реалізувати свій економічний потенціал, а суспільству отримати численні переваги від функціонування надійних та ефективних платіжних систем.

Підсумовуючи, варто відзначити, що платіжні системи постійно розвиваються, а їх розвиток є досить гнучким, що забезпечує можливість пристосуватися до мінливості ринку. Глобалізація та інновації є двома основними факторами, що впливають на розвиток платіжних інструментів. З точки зору своєї глобальної сутності, платіжні системи сприяють переміщенню товарів, послуг, праці і капіталу на міжнародних ринках практично без будь-яких кордонів. Тим не менш, цей аспект також пов'язаний із значними ризиками, що призводить до потреби забезпечити ефективне управління та нагляд. Отже, важливо забезпечити правильний баланс між сприянням конкуренції між платіжними системами на проведенням оверсайту. Розвиток платіжних систем тісно пов'язаний з науково-технічним прогресом. Зазначені тенденції створюють передумови для формування в майбутньому платіжних систем без кордонів, незалежних від часових обмежень, технологічних недоліків і людського фактору.

1.2 Платіжні картки та інші безготівкові платіжні інструменти: економічна роль

1.2.1 Огляд безготівкових платіжних інструментів

Протягом останніх років платіжна система розвивалась від простої, заснованої в основному на паперових розрахунках та касових операціях, до сучасної, що характеризується широким спектром безготівкових платіжних інструментів, а також

⁵ God and money: a theology of money in a globalizing world / Nimi Wariboko, 2008. – 281 p.

ефективною та надійною системою клірингу та розрахунків. Платіжна інфраструктура розвивалась завдяки технологічному прогресу, зміні у вподобаннях споживачів, процесам глобалізації та появою нових форм фінансово-господарської діяльності.

Революція в області інформаційних і комунікаційних технологій сприяла розширенню інфраструктури електронних платежів і створенню нових видів платіжних інструментів. Комунікація стала не лише швидшою, легкою та безпечною, але й значно дешевшою. З'явилися ефективніші системи здійснення переказів і, в результаті, прямі банківські платежі значно розширились. Карткові платежі розвивались завдяки наданню додаткових послуг споживачам, які спираються на застосування нових технологій. Електронні гроші сприяють розвитку е-комерції та здешевленню вартості трансакцій. В результаті, використання готівки знижується в ряді країн.

Найбільш поширеними безготівковими інструментами є чеки, банківські перекази та платіжні картки. Клієнти банків можуть також використовувати свої платіжні картки для здійснення переказів коштів, оплати рахунків від обраних комерційних і державних структур за допомогою банкоматів, своїх стаціонарних та мобільних телефонів, а також інтернет-банкінгу. Наявні інструменти безготівкових розрахунків згруповано в таблиці 1.1. Структура використання платіжних інструментів (крім банків) у 2010 році у країнах, які подають звітність Комітетом з платіжних та розрахункових систем, показана у Додатку 1.

Таблиця 1.1 Безготівкові платіжні інструменти

Інструменти	Характеристика
Чеки	
Чеки	Письмове розпорядження особи (чекодавець) платнику про виплату певної суми коштів чекодержателю, зазначеному в чеку, або іншій особі за рахунок наданого платнику грошового покриття
Прямі перекази	
Кредитові перекази	Розпорядження платника своєму банку списати з його рахунку кошти і перерахувати їх на рахунок одержувача платежу
Дебетові перекази	Списання коштів з рахунку платника за розпорядженням отримувача платежу за попередньою згодою платника
Платіжні картки	
Кредитна картка	Картка, яка дозволяє держателю здійснювати покупку та/або знімати готівку в сумі, яка не перевищує наперед визначений кредитний ліміт. Наданий кредит може або повертатись повністю в кінці періоду, або частково, коли решту кредиту можна повертати протягом довшого періоду часу (і на цю частку кредиту нараховуються відсотки).
Дебетна картка	Картка, яка дозволяє держателю здійснювати покупку та/або знімати готівку, причому кошти одразу списуються з його рахунку
Наперед оплачена картка	Картка, кошти на яку можуть бути внесені наперед і обліковуватись або на самій картці, або на рахунку на комп'ютері. Ці кошти можуть використовуватись держателем для здійснення покупок.

Інструменти	Характеристика
Інші методи оплати	
Телефонний банкінг	Надання певних банківських послуг (запит балансу рахунку, переказ коштів, оплата рахунків) по телефону.
Мобільний банкінг	Проведення банківських операцій за допомогою мобільного телефону. Один з прикладів здійснення платежів полягає у попередній реєстрації деталей кредитної картки держателя в базі даних мобільного оператора. Платник тоді може здійснювати платіж, використавши ID та PIN для аутентифікації. Платіж обробляється як звичайна операція із використанням кредитної картки. Іншим прикладом може бути здійснення платежів за допомогою мобільного телефону, що відображається в рахунку за використання телефону.
Інтернет банкінг	Послуга для керування рахунком і банківськими операціями через Інтернет, що дозволяє споживачу запитувати баланс на рахунку, розміщати кошти на депозит та подавати заявку на отримання кредиту.

Чеки є першим і, відповідно, найдавнішим інструментам безготівкових розрахунків. На сьогодні чеки залишаються досить популярним платіжним інструментом у певних країнах (особливо у Франції, Ірландії, Португалії), хоча їх використання скорочується. В більшості країн Єврозони чеки практично не використовуються для розрахунків, а їх важливість в світі знизилась (Додаток 2). У таких країнах, як Фінляндія та Нідерланди чеки вже практично припинили своє існування і, очікується, що ця тенденція пошириться в найближчий час на всю північно-західну Європу. В результаті, використання чеків переважно сконцентровано в країнах Північної та Латинської Америки і кількох європейських країнах (напр. Франції), де впровадження нових розрахункових інструментів є тривалим та важким процесом. Наразі дві третини всього обсягу чекових розрахунків сконцентровано у двох країнах – Франції та США. Чеки також залишаються одним із найголовніших методів здійснення великих платежів у Китаї, Кореї, Сінгапурі та Канаді. Разом з тим, у Швеції, Швейцарії, Бельгії та Німеччині їх питома вага у загальній кількості трансакцій у 2010 році становила менше 1%⁶. У деяких країнах, що розвиваються, чеки фактично ніколи і не вводились у активний обіг і тепер, зважаючи на останні тенденції, вони можуть вже не інвестувати кошти у створення інфраструктури для здійснення платежів за допомогою чеків⁷.

Прямі кредитові та дебетові перекази користуються великою популярністю в усьому світі. Так, **кредитові перекази** на сьогодні є на другому місці серед безготівкових видів платежів за обсягами використання у світі. У 2010 році їх частка у загальній кількості безготівкових платежів становила 24%, а загальний обсяг у країнах КППС (CPSS) досяг 386 трлн дол. США.⁸ При кредитовому переказі платник передає своєму банку розпорядження списати кошти з його рахунок і перерахувати їх на рахунок одержувача платежу. Після цього кошти зараховуються на рахунок одержувача і банк платника

⁶ Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems

⁷ The McKinsey Global Payments Map: www.mckinsey.com

⁸ Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems

обробляє цю операцію раніше за банк одержувача. Гроші в цьому випадку переміщуються слідом за потоком інформації. Деякі з кредитових переказів проводяться кілька разів на розпорядження платника. Банк проводить відповідні перекази з певною періодичністю на певну суму, певному платнику. Виплата заробітної плати є найбільш поширеним видом прямого кредитового платежу. Останнім часом деякі банки пропонують послуги банківських переказів, що можуть здійснюватись через Інтернет та банкомати. Ці індивідуальні доручення обробляються разом з основною масою кредитних доручень цього ж дня.

Механізм **дебетових переказів** передбачає, що одержувач платежу віддає банку платника (на підставі того чи іншого типу повноважень, наданих йому платником, наприклад, у вигляді паперового чека чи права на пряме дебетування) розпорядження на списання коштів з рахунку платника, переказ цих коштів одержувачу платежу та їх зарахування на рахунок останнього. Така операція представляє собою стягнення грошей одержувачем у платника, а банк одержувача виконує цю операцію раніше за банк платника. Як приклад можна навести регулярні платежі за комунальні послуги або платежі за послуги зв'язку. Обсяг дебетових переказів у країнах КНРС у 2010 році становив майже 44 трлн дол. США, і вони становили 20,4% від загальної кількості усіх безготівкових розрахунків.

Банківська платіжна картка – це картка, видана кредитною організацією спеціалізованою компанією. Вони засвідчують, що власник картки може стягувати кошти зі свого рахунку у банку (дебетна картка) або користуватись кредитними коштами в межах визначеного ліміту (кредитна картка). На сьогодні платіжні картки становлять більше однієї третини безготівкових платежів у країнах КНРС, при цьому їхня частка в роздрібних платежах значно більша. Платіжні карткові системи можна класифікувати відповідно до способу авторизації та підтвердження трансакції:

- залежно від того, чи для проведення трансакції використовують кредитну лінію, наявні на рахунку кошти чи обсяг електронних грошей на власному рахунку;
- залежно від того, чи операції повинні бути проведені в режимі он-лайн, або в автономному режимі;
- залежно від того, чи проведення операції передбачає введення персонального ідентифікаційного номеру (PIN) або підпису квитанції (або фізично, або в електронному вигляді).

Використання платіжних карток дедалі більше поширюється в світі. Вони стають найбільш часто використовуваним інструментом безготівкових розрахунків у більшості країн. Так, їх частка в загальній кількості трансакцій є досить значною в Саудівській Аравії (99,0%), Китаї (71,7%), Канаді (69,0%), Індії (66,6%), Швеції (59,3%).

Важливою подією для розвитку платіжних інструментів стало запровадження безконтактних платіжних технологій. Безконтактні платежі мають чимало переваг як для покупців, так і для продавців. Зокрема, споживачі можуть краще контролювати свої платежі, проведення яких стає зручнішим. Натомість продавці виграють від більш високої пропускну здатності, зростання продажів і вищих прибутків. Мільйони споживачів вже платять за покупки за допомогою безконтактних платіжних інструментів. Споживачі цінують зручність, безпеку та швидкість оплати, адже їм не

потрібно турбуватися про те, чи вони мають достатньо готівки для покупки та витратити час та рахувати решту⁹.

Методи здійснення платежу, які використовують безконтактну технологію, не створюють окремої та відмінної схеми платежів. Натомість вони пропонують ефективний метод здійснення платежу за допомогою наявних технологій (Блютуз, інфрачервоний порт, «комунікація ближнього поля» та радіочастотний ідентифікатор), що використовуються для безконтактної передачі інформації¹⁰.

Основні платіжні компанії, American Express, MasterCard та Visa, вже запроваджують безконтактні способи оплати, що дозволяє стандартизувати технології і забезпечити розвиток надійних інструментів, які можуть легко використовуватись споживачами та ефективно впроваджуватись продавцями та еквайрами.

Так, American Express запровадив свій безконтактний платіжний інструмент **ExpressPay**, що пропонує швидкий і зручний спосіб оплати повсякденних покупок. Щоб зробити покупку, користувачу необхідно тримати брелок для ключів із вбудованим смарт-чипом поруч з безконтактним зчитувачем. При цьому передача інформації з брелоку до зчитувача займає доли секунди, причому здійснення платежу не потребує підпису платника. Опитування користувачів ExpressPay, здійсненого в рамках пілотного проекту, показало, що 93% респондентів будуть "безперечно" або "ймовірно" використовувати ExpressPay в майбутньому, якщо цей інструмент буде широко доступним. Крім того, 87% погодилися, що ExpressPay краще, ніж готівка, і 82% погодилися, що це зручніше, ніж платіжні картки. Пілотні проекти також показали, що споживачі будуть використовувати ExpressPay щодня, навіть якщо їх прийматимуть лише в одному місці¹¹.

Технологія **PayPass**, запропонована платіжною компанією MasterCard, надає споживачам «Простіший спосіб здійснення платежу» (за визначенням MasterCard). Споживачі підносять платіжну картку або інший PayPass пристрій до спеціально пристосованого терміналу в роздрібній мережі, що дозволяє не проводити карткою через зчитувач. Технологія PayPass, яку було запроваджено у 2002 році, спрямована на проведення швидких платежів, коли саме швидкість є надзвичайно важливою, як-то при розрахунках в ресторанах швидкого обслуговування, аптеках, супермаркетах, кінотеатрах та на автозаправних станціях. Для здійснення покупки споживач повинен лише прикласти свою PayPass картку, брелок або мобільний телефон до безконтактного платіжного зчитувача при виході з торговою точкою, яка бере участь в цій системі. PayPass допомагає споживачам швидше здійснювати розрахунки за покупки. Найбільш вражаюча економія часу відбувається при здійсненні покупок за схемою «*drive-through*», коли використання PayPass дозволило зекономити від 12 до 18 секунд порівняно із використанням готівки¹².

Станом на березень 2011 року близько 92 мільйонів карток і пристроїв було оснащено технологією PayPass в усьому світі. Мережа прийому PayPass охоплювала більш ніж 311 тис. точок продажів в світі у таких сегментах, як торговельні мережі, таксі, стадіони

⁹ Contactless Payments: Delivering Merchant and Consumer Benefits: smartcardalliance.org

¹⁰ A Survey and Risk Analysis of Selected Non-Bank Retail Payments Systems: www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/01/dp08-17.pdf

¹¹ Contactless Payments: Delivering Merchant and Consumer Benefits www.smartcardalliance.org

¹² MasterCard PayPass: www.smartcardalliance.org

для гри у футбол та бейсбол, тощо. За оцінкою можливості PayPass щодо заміщення готівки в світі становлять 2,9 трлн дол. США покупок, оплачених готівкою (у 2010 році), зважаючи на те, що близько 52% та 75% операцій, що здійснювались за допомогою PayPass, мали вартість, нижчу відповідно за 25 дол. США та 50 дол. США¹³. Отже, PayPass є платіжним нововведенням, яке витісняє готівку і в водночас забезпечує швидше, простіше і безпечніше проведення розрахунків в спосіб, що сприяє більшій ефективності системи торгівлі для споживачів, продавців і фінансових установ. Споживачі дедалі більше надають перевагу PayPass перед готівкою, що сприяло збільшенню частки платіжних карток в платежах невеликого обсягу.

З *Visa payWave*, операції також можуть бути здійсненими швидше, ніж за секунду, без необхідності вводити PIN-код. Споживачеві лише треба піднести картку до спеціального карткового зчитувача. На початок 2010 року Visa payWave вже використовувались у Швейцарії, Туреччині та Великобританії. Пілотні проекти продовжують запроваджуватись і в багатьох інших європейських країнах. Так, більше шести мільйонів безконтактних карток Visa були випущені в Європі, і до кінця року планується подвоєння цієї цифри¹⁴.

Таким чином, безконтактні платежі є найважливішим нововведенням у сфері платежів за останнє десятиліття. Воно було швидко запроваджені найбільшими емітентами карток та відомими торговими мережами за рахунок значних інвестицій і у співпраці з картковими асоціаціями¹⁵. Було випущено значну кількість безконтактних карток, і кількість торгових точок, що приймають їх до платежу, стрімко зростає. Використання безконтактних платежів характеризується постійним зростанням, яке очікується і в майбутньому.

Є два різні способи, в які *телефонні рахунки* можуть використовуватись для здійснення платежу: модель преміум розрахунків та модель прямих платежів. Відповідно до моделі преміум розрахунків споживач платить дорожче за послуги, а переплату за телефонні послуги телефонний оператор потім спрямовує торговій мережі. Платіж здійснюється шляхом здійснення телефонного дзвінку на спеціальний номер продавця, пересилкою певного коду по SMS, голосовому зв'язку або приєднання до мережі Інтернет через телефон, коли користувач сплачує окремо за перебування на певному веб-ресурсі. Модель прямого платежу означає стягування коштів за платіж безпосередньо з телефонного рахунку. Найчастіше це здійснюється за допомогою інсталяції спеціального програмного забезпечення оператором, що пропонує можливість здійснення платежу. Така опція може передбачати зняття коштів з рахунку споживача на користь іншого споживача¹⁶.

Інтернет платежі за товари та послуги з використанням мобільних пристроїв - *мобільні платежі* – також набувають поширення в усьому світі. Кількість мобільних платежів досягла 4,6 млн у 2010 році. За оцінкою вона зростатиме в середньому на 48,8% на рік і до 2013 року досягне 15,3 млрд. Вартість світових мобільних платежів досягла 62 млрд євро у 2010 році, і як очікується, зростатиме щороку в середньому на 52,3% з 2009 по

¹³ MasterCard PayPass Performance Insights: www.paypass.com

¹⁴ Official web site Visa: www.visaeurope.com

¹⁵ The What, Who and Why of Contactless Payments: www.smartcardalliance.org

¹⁶ Online payment systems for e-commerce : www.oecd.org/dataoecd/37/19/36736056.pdf

2013 роки і становитиме 223 млрд євро¹⁷. Найбільші банки, особливо ті, що демонструють значну присутність у картковому бізнесі, а також мобільні оператори, іноді в партнерстві з виробниками мобільних телефонів і постачальниками операційних систем смартфонів, наразі активно інвестують у нові технології задля подальшого розвитку мобільних платежів.

Остання інновація для переказу грошей є **«комунікація ближнього поля» (NFC)** безконтактних платежів. NFC перетворила мобільну комерцію на реальність. NFC є технологією, яка дозволяє використовувати мобільний телефон для безпечної передачі та отримання інформації бездротовим чином; необхідна відстань між пристроями становить близько 3-10 сантиметрів.¹⁸ NFC чипи із зашифрованою інформацією розміщені в багатьох NFC картках та в смартфонах. Ця інновація фактично є втіленням зручності, адже дозволяє зчитувати інформацію і здійснювати платежі надзвичайно швидко. Ці чипи можуть посилати дані на короткі дистанції, щоб їх міг отримати зчитувальний пристрій. Чипи усувають необхідність мати при собі готівку чи пластикові картки, друкувати та підписувати квитанції та чеки. При використанні платежів на основі NFC, платіжна система є незалежною від мережі мобільних телефонів, адже платіж може бути здійснено як у режимі он-лайн, так і в автономному режимі (оффлайн), оскільки зв'язок може бути ініційований платіжним терміналом. Основна відмінність між безконтактними платіжними картами та NFC технологією полягає у застосуванні радіочастотної ідентифікації чипів (RFID). Безконтактні картки в основному використовуються пасивні мітки RFID, в той час як технологія NFC використовує активні мітки, що мають своє власне джерело живлення. Завдяки цьому вони можуть виступати ініціаторами обміну даними з іншими мітками, як активними, так і пасивними.

Платіжні організації MasterCard і Visa вже успішно вийшли на ринок безконтактних платежів з PayPass та payWave. Багато виробників мобільних телефонів, а саме Samsung, Nokia і Apple, нещодавно пообіцяли інтегрувати технологію в своїх майбутніх телефонах. Очікується, що вже у 2012 році смартфони з NFC технологією будуть широко доступні для споживачів,¹⁹ а обсяг проведених розрахунків зросте з 2 млрд дол. США у 2009 році до 20 млрд дол. США у 2012 році.²⁰

Електронні платежі є операційно ефективним рішенням. Вони стали незмінною частиною середовища у багатьох розвинутих країнах як для споживчих, так і для бізнес платежів. В США, Франції та Канаді ці платежі ще не набули особливого поширення, що пов'язано з системними обмеженнями на перекази, ініційовані споживачами, а також неохильністю споживачів поширювати номери рахунків, питаннями обладнання для систем пакетної обробки електронних платежів та високою комісією. У США та Франції банки стягують близько 1,00 дол. США за електронний платіж порівняно з 0,40 дол.

¹⁷ World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

¹⁸ Analysis of the latest trends in mobile commerce using the NFC technology // Multidisciplinary Journals in Science and Technology, Journal of Selected Areas in Telecommunications: www.cyberjournals.com/Papers/May2011/01.pdf

¹⁹ Analysis of the latest trends in mobile commerce using the NFC technology // Multidisciplinary Journals in Science and Technology, Journal of Selected Areas in Telecommunications: www.cyberjournals.com/Papers/May2011/01.pdf

²⁰ NFC Mobile Payment Solutions are the Future: www.wbresearch.com/emergingpayments/contactless-payments.aspx

США у Німеччині чи Бразилії. Електронні платежі, оброблені через системи пакетної обробки, створюють як можливості, так і виклики для банків. Оскільки все більше людей в країнах, що знаходяться в процесі становлення, стають клієнтами банківських установ, електронні платежі стають все кращою альтернативою готівковим розрахункам для оплати рахунків. Більш того, у багатьох країнах споживачі можуть ініціювати одноразові кредитні перекази як на користь бізнесу, так і на користь фізичних осіб.

Кількість глобальних електронних та мобільних платежів становила у 2010 році 22,5 млрд трансакцій на загальну суму 886 млрд євро.²¹ Електронні платежі дістали найбільшого розповсюдження у розвинутих країнах, які мають розвинутою інфраструктурою Інтернет і високий рівень покриття, якого бракує в країнах, економіка яких знаходиться в процесі становлення. Це прискорює зростання, особливо розвиток роздрібною торгівлі он-лайн. Мобільні платежі поширені в країнах, що розвиваються економіка яких знаходиться в процесі становлення, де такі платежі є найбільш економічно ефективним і безпечним засобом платежу для різного виду і розміру безготівкових трансакцій. Також мобільні платежі надають доступ до фінансових послуг тим, хто не має банківського рахунку.

Світовий ринок платежів не є однорідним, адже він охоплює різні й відокремлені ринки. Існують важливі різниці між країнами щодо платіжних інструментів, економічних та культурних умовами (рисунок 1.2). Хоча використання безготівкових платежів в цілому продовжує розширюватися з кожним роком, макроекономічні умови 2008-2009 років негативно вплинули на розвиток ринку платежів в окремих країнах.

Серед основних тенденцій у використанні безготівкових платежів у різних країнах можна виділити:

- Найбільшою з країн, у яких широко використовуються безготівкові розрахунки, є *США*, на країну припадає понад 40% загальносвітового обсягу безготівкових трансакцій у 2009 році.²² Так, американські приватні особи та корпорації є найбільшими частими користувачами безготівкових платіжних інструментів у світі, що кількісно становило в 2009 році в середньому 340 операцій на одну особу. Частка США склала більше 40% від загальносвітового обсягу безготівкових платежів угод в 2009 році. Особливо популярними серед користувачів є кредитні картки і чеки: 24,3% від усіх безготівкових операцій займають чеки та 58% всіх американських безготівкових платежів в 2009 році були зроблені з використанням карток.²³

- *Канада* є однією з найпрогресивніших країн по використанню безготівкових платіжних інструментів. Країна продовжує переорієнтовуватись на використання електронних методів платежу з розвитком сучасних технологій і впровадженням нових. Відповідно, успішний досвід Канади часто стає прикладом для інших країн для переходу на нові технології безконтактних платежів. Першою платіжною організацією,

²¹ World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

²² World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

²³ Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems

що запропонувала запровадження безконтактних платежів у Канаді, була MasterCard.²⁴ «Банк Монреалю (Bank of Montreal) щаслив партнерством з MasterCard і продовжуватиме поширення мобільних платежів серед канадців», - зазначив Давід Хейтерлі, Віце-президент Банку Монреалю.²⁵ MasterCard PayPass ідеально підходить для роздрібною торгівлі, де швидкість і зручність є суттєвими факторами. MasterCard також лідирує у запровадженні безконтактних платіжних технологій в Канаді у таких сферах споживання як ресторани швидкого обслуговування, продуктові магазини, аптеки, автозаправні станції, торгові автомати, спортивні заклади, кінотеатри, таксі, автостоянки, а також книжкові магазини. На сьогодні у використанні вже перебуває 21 млн MasterCard PayPass, що використовуються в більш ніж 17 000 торгових точок у Канаді. Канадці, які подорожують за кордоном, мають доступ до більш ніж 300 тисяч торгових точок, що приймають PayPass. Зараз у світі близько 100 млн міжнародних карток та пристроїв, які обладнані MasterCard PayPass, які можуть бути використані у відповідно обладнаних торговельних закладах Канади. Серед споживачів, які ідентифікували себе як постійні користувачі PayPass, використання готівки різко знизилось – на 38% – порівняно зі звичайними покупцями. Канадський досвід показує, що PayPass ефективно заміщує готівкові кошти і підвищує частотність використання карток.

- Ситуація в *Європі* є більш різномірною, оскільки різні країни сильно відрізняються за своїми перевагами щодо платіжних інструментів. Великий розрив існує між країнами, у яких значно переважають електронні інструменти (Скандинавські країни та країни Бенілюксу), і тими, що стабільно віддають перевагу використанню готівки (Італія, Іспанія та Німеччина). Переважна більшість європейських ринків продемонстрували зниження темпів розвитку у 2010 році порівняно зі зростанням 2001-2009 років. Це сповільнення відбулось навіть країнах, де протягом минулої декади спостерігалось зростання. Особливо помітною зміна була в Греції, де було зафіксовано падіння кількості безготівкових трансакцій на одну особу порівняно з попереднім роком. Тим не менше, *Євразія* залишається другим найбільшим споживачем безготівкових засобів платежу із загальною кількістю 55,8 млрд угод або понад 21% від загального у 2010 році.

- Серед всіх країн у 2010 році вирізняється *Польща*, яка була єдиною країною зі значним збільшенням темпів приросту використання безготівкових розрахунків, що було зумовлено ефективними урядовими ініціативами. Польський ринок значно зріс (на 19%), оскільки уряд продовжив реалізовувати заходи, спрямовані на полегшення безготівкових платежів.

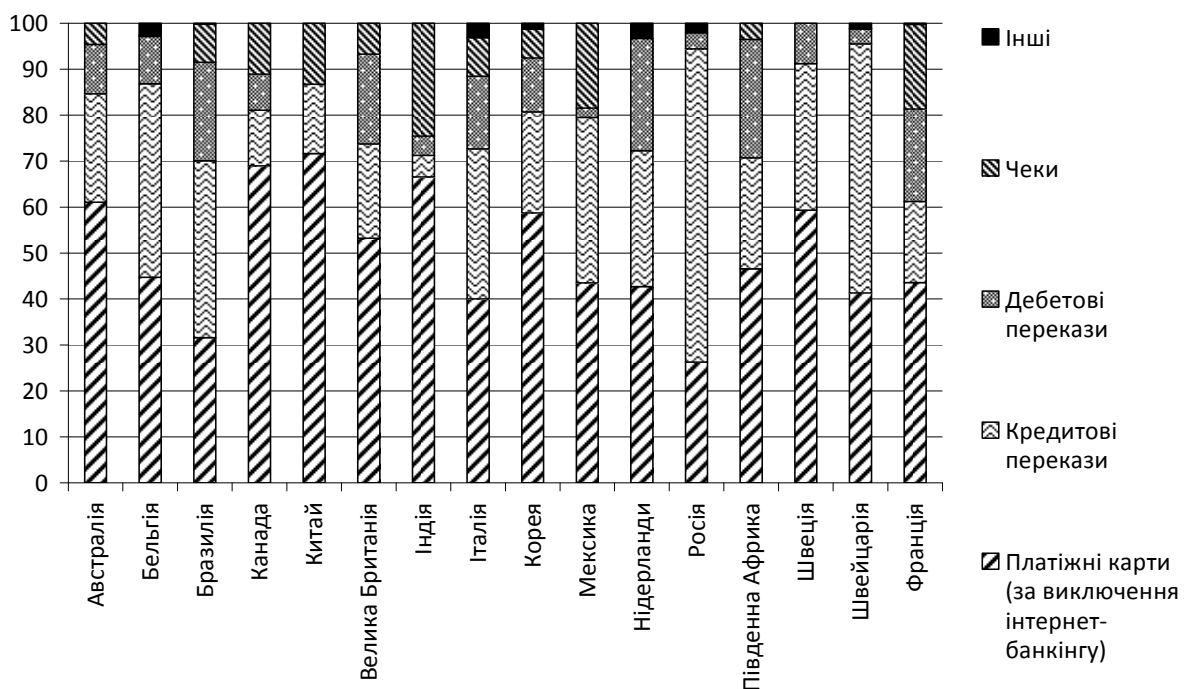
- *Країни БРІК* продемонстрували стійке зростання у використанні безготівкових розрахунків темпами 12,4% в рік у період з 2001 по 2009 роки. За цей період також відбулись відчутні зміни у структурі платіжних інструментів, що використовувались у цих країнах. Так, платіжні картки обіймали 38% всіх безготівкових платежів у 2009 році в країнах БРІК, при цьому у 2001 році їх частка становила лише 14%. *Бразилія* представляє собою найбільший ринок платіжних інструментів серед усіх країн БРІК.

²⁴ Contactless Payment Processing in Canada: www.canadacardprocessing.com/news-2/contactless-payment-processing-in-canada

²⁵ Офіційний сайт Mastercard: www.mastercard.com

Загальний приріст обсягу безготівкових розрахунків становить 9,3% на рік в період 2001-2009 років. Прямі кредитні перекази є найпопулярнішим інструментом, частка якого у загальній вартості операцій склала в 2010 році 69,7%. У Росії спостерігається збільшення використання платіжних карток до 24% всіх операцій в 2009 році порівняно з 3% в 2001 році, а також зниження домінування кредитних переказів (частка яких зменшилась з 95% у 2001 році до 71% в 2009 році). Індія в даний час обіймає одинадцяте місце по розвитку ринків безготівкових платежів. В країні протягом тривалого періоду надзвичайно поширеним було використання чеків. Наразі їх продовжують використовувати, проте їх частка у сукупних розрахунках постійно зменшується: з 93% в 2001 році до 65% - в 2009 році. Відповідно, частка платіжних карток збільшилася за цей період з 6% до 19%. Уряд Індії активно сприяє запровадженню електронних платежів з метою зменшення кількості готівкових угод, збільшення контролю і прозорості у неформальній економіці. У Кумай прямі кредитні перекази є найпопулярнішим інструментом, частка якого у загальній сукупності розрахунків у 2010 році становила 55,2%. Хоча використання платіжних карток і збільшилося в останні роки, відносна важливість платіжних карток у сукупній вартості операцій залишається дуже низькою (1,6% в 2010 році)²⁶.

Рисунок 1.2 Використання платіжних інструментів у 2010 році, % від загальної кількості транзакцій

Джерело: *Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems*

Ринок платіжних інструментів постійно перебуває в процесі розвитку та вдосконалення. Глобалізація, зміни у структурі сектору фінансових послуг, зростаючі потреби споживачів стимулюють постійні нововведення та зміни. Збільшення

²⁶ World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

використання безготівкових платіжних інструментів значно відрізняється в залежності від ринку конкретної країни, її нормативних, економічних, технологічних та соціальних особливостей, що впливають на готовність і здатність користувачів до сприйняття безготівкових інструментів. Тим не менш, на сьогодні вже абсолютно ясно, що платіжні картки, новітні електронні платежі та мобільні платежі відіграють все важливішу роль, витісняючи використання інших безготівкових інструментів та готівки.

1.2.2 Огляд ринку платіжних карток

Використання платіжних карток зростає по всьому світу, незважаючи на економічну кризу. Платіжні картки залишаються основним безготівковим платіжним інструментом у світі. Ринки платіжних карток є зрілими у США, Великобританії та Скандинавських країн. У світі картки займають понад 40% всіх безготівкових розрахунків на більшості ринків.²⁷ Найбільшим виключенням із загального зростання використання платіжних карток були країни, що сильно постраждали від кризи та скоротили своє споживання (Іспанія, Ірландія та Греція).

Зростаючу роль платіжних карток відображають показники, що характеризують динамічні зміни відношення обсягів розрахунків платіжними картками до ВВП в окремих країнах світу (таблиця 1.2).

Таблиця. 1.2 Використання платіжних карток: загальний обсяг операцій (млрд дол. США) та відношення до ВВП (%)

	2007		2008		2009		2010	
	Млрд дол. США	%	Млрд дол. США	%	Млрд дол. США	%	Млрд дол. США	%
Сполучені Штати Америки	3 287,8	23,4	3 490,6	24,4	3 385,9	24,3		
Канада	392,2	27,6	432,8	28,8	403,0	30,1	468,0	29,7
Австралія	237,6	24,8	268,7	25,4	269,7	27,1	337,7	27,3
Франція	425,0	16,5	485,5	17,2	472,3	18,0	480,5	18,8
Німеччина	196,3	5,9	221,2	6,1	216,8	6,6	224,0	6,8
Італія	176,4	8,3	170,8	7,4	163,3	7,7	158,7	7,7
Бельгія	66,7	14,6	77,0	15,3	76,1	16,1	77,7	16,6
Нідерланди	110,2	14,1	127,5	14,7	121,9	15,3	123,7	15,9
Швеція	90,7	19,6	105,2	21,6	93,0	23,0	109,8	23,9
Швейцарія	63,3	14,6	74,5	14,8	75,5	15,3	81,9	15,5
Туреччина	100,2	15,5	131,0	17,8	121,7	19,8	148,0	20,1

²⁷ World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

	2007		2008		2009		2010	
	Млрд дол. США	%	Млрд дол. США	%	Млрд дол. США	%	Млрд дол. США	%
Великобританія	758,6	27,0	748,0	28,2	657,8	30,2	702,7	31,2
Бразилія	140,0	10,2	181,5	11,0	193,7	12,1	285,2	13,7
Росія	25,6	2,0	46,9	2,8	39,7	3,2	61,8	4,2
Індія	123,2	10,2	161,4	12,6	195,0	14,4	206,4	12,0
Китай	406,3	11,6	576,9	12,6	1 004,9	20,5	1 540,6	26,6
Корея	362,2	34,5	357,6	38,4	329,9	39,5	401,2	39,6
Мексика	42,0	4,1	47,7	4,4	43,1	5,2	53,0	5,1
Саудівська Аравія	92,8	24,1	114,8	24,1	124,7	33,1	144,1	32,2
Сінгапур	26,7	15,0	32,6	17,2	33,3	18,2	40,7	18,3

Джерело: Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems

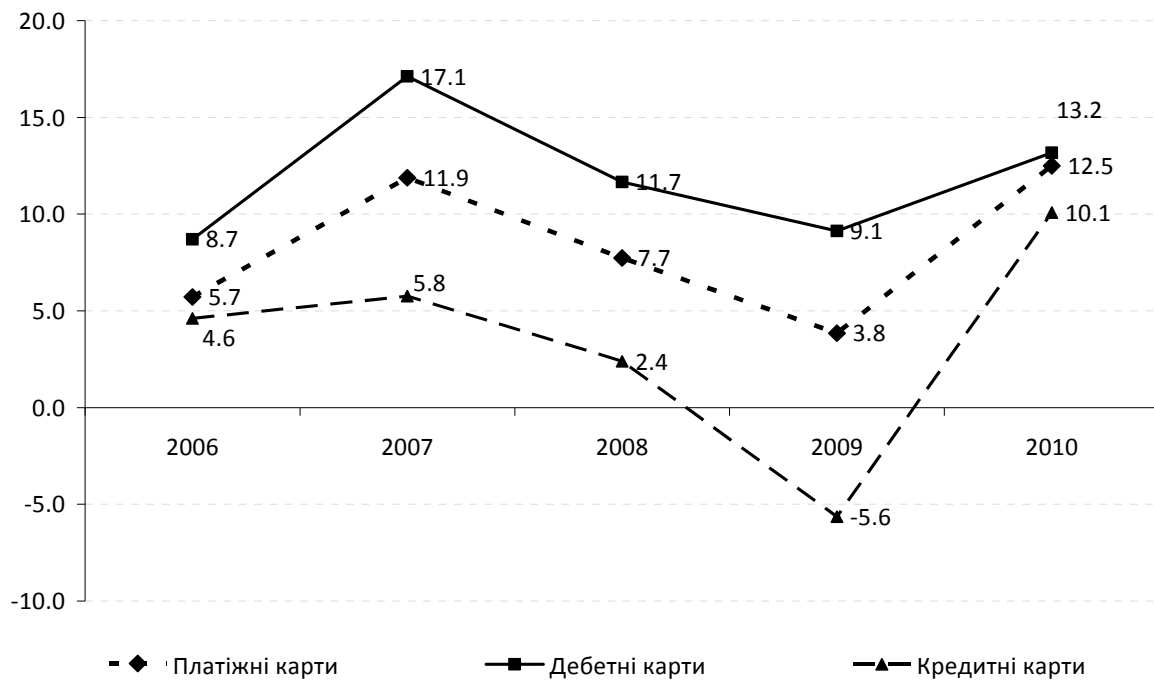
Безумовно, розвиток ринку платіжних карток відрізняється в окремих регіонах світу. Так, в 2010 році порівняно з 2009 роком використання карток збільшилось на Близькому Сході й Африці – на 14,8%; в Азії та Тихоокеанського регіоні – на 14,1%; у Латинській Америці – на 5,8%; в Європі – на 5,5%; в Канаді – на 3,3%. Відзначимо, що в обігу США частка карток скоротилась на 1,0%.²⁸ Швидкий розвиток національної інфраструктури зв'язку знижує витрати на запровадження технологій прийняття карток продавцями різних розмірів, навіть у віддалених районах. Відповідно, спостерігається активне запровадження платіжних карток у країнах, які розвиваються знаходяться у процесі становлення, особливо в Індії та Китаї, що є традиційними користувачами готівки. Розширення кількості місць, де приймають картки, за рахунок державних та напівдержавних агенцій та великих магазинів стимулює зростання карткових операцій. Це відбулось в Японії, де кількість карткових операцій зросла порівняно з 2005 роком більш ніж в три рази.²⁹

Звісно, останні 5 років значно вплинули на динаміку випуску і використання платіжних карток. Динаміка випуску платіжних карток у країнах КПРС (за виключенням США у 2010 році) зображена на рисунку 1.3.

²⁸ The Nilson Report 2011: www.nilsonreport.com/pdf/1freeissue.pdf

²⁹ The McKinsey Global Payments Map: www.mckinsey.com

Рисунок 1.3 Динаміка випуску платіжних карток (відсоткова зміна до попереднього року)

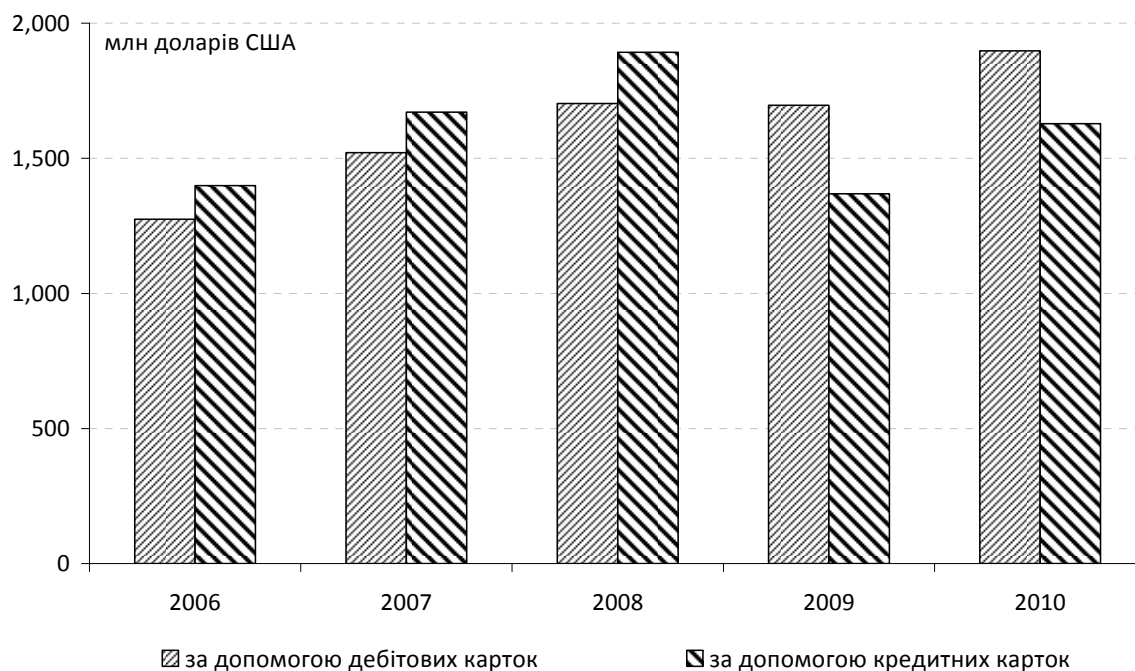
Джерело: Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems

Як видно з рисунку, внаслідок кризи кількість випущених карток різко знизилась в 2009 році, але потім знову почала зростати. Найбільше криза вплинула на використання кредитних карток. Важливо відзначити, що напередодні фінансової кризи 2008 року використання кредитних карток перевищувало використання дебетних карток. Надмірне кредитування і досі вважається однією з основних причин кризи, що підтверджується статистично. Тому у 2009 році спостерігається значне зниження використання кредитних карток, при тому що використання дебетних карт залишилось майже на тому ж рівні у 2009 році та збільшилось у 2010 році. Обсяги трансакцій з використанням дебетових і кредитних карток у країнах КПРС (за винятком США) наведені на рисунку 1.4.

Кількість платіжних карток MasterCard, Visa, American Express, Discover, JCB, Diners Club, China UnionPay, Interac досягла у 2010 році 6,52 млрд карток у світі. Сукупна пропозиція ринку платіжних карток зросла на 9,0% порівняно з попереднім роком. Прогноз ринку платіжних карток в різних регіонах світу виглядає наступним чином: до 2015 року індустрію платіжних карток очікує кумулятивний приріст на 3,06 млрд карток. При цьому Азія та Тихоокеанський регіон забезпечать 2,04 млрд; Латинська Америка - до 0,38 млрд; Європа – до 0,35 млрд; США – до 9,17 млрд; Близький Схід / Африка – до 0,10 млрд; та Канада – до 0,02 млрд.³⁰

³⁰ The Nilson Report 2011: www.nilsonreport.com/pdf/1freeissue.pdf

Рисунок 1.4 Динаміка використання платіжних карток: обсяг трансакцій на кінець року, млрд дол. США

Джерело: Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems

Слід підкреслити, що обсяг безготівкових платежів в усьому світі продовжує зростати, і навіть фінансова криза значно не вплинула на використання безготівкових платежів. При цьому все більшої популярності набуває використання платіжних карток, що вже складають більше 40% загального обсягу світових безготівкових платежів. Провідні платіжні організації (MasterCard і Visa) пережили кризу досить добре, продемонструвавши свою стійкість і надійність. Тому, враховуючи їх ефективність і постійний розвиток, вдосконалення та впровадження нових технологій, можна очікувати подальшого розповсюдження платіжних карток та заміщення ними готівкових грошей в обігу.

Зростання популярності платіжних карток має велику користь як для покупців, так і продавців. Інновації електронних платіжних систем підвищують ефективність бізнес-операцій, дозволяють проводити операції з меншими витратами та більшим рівнем надійності, забезпечують споживачам можливість заощаджувати кошти та ефективно управляти особистими фінансами.

1.2.3 Переваги безготівкових розрахунків: ефективність, швидкість, вартість та контроль

Споживачі поступово відходять від використання готівки паперових платіжних інструментів, віддаючи перевагу безготівковим засобам розрахунків, особливо платіжним карткам. Еволюція платіжних інструментів від готівки та чеків до електронних платежів змінила не лише поведінку, а й у деяких випадках самі взаємовідносини між покупцями та продавцями продукції. Поява кредитних і дебетних карток значно підвищила купівельну спроможність, надавши покупцям безпечний і

швидкий доступ до їх грошових коштів на депозиті або в межах кредитної лінії. Продавці також отримали чимало переваг, адже зменшилась кількість готівки, що вони мають зберігати, і кількість чеків, які вони мають обробляти. Продавці також отримали доступ до великого кола покупців з гарантованою оплатою. При цьому немає вони були звільнені від необхідності запроваджувати власні системи кредитування клієнтів, що дозволило їм зосередитись на їх основних функціях.

Наслідки переходу на безготівкові розрахунки гаряче обговорюються. Адже використання будь-яких платіжних інструментів включає в себе прямі і непрямі витрати. *Прямими витратами* фактично є комісія, що стягується постачальниками фінансових послуг. *Непрямими* є витрати, пов'язані зі складністю операційних процесів, швидкістю операцій, ризиком і невизначеністю, а також альтернативні витрати покупців і продавців. Модальності платіжної системи також впливають на структуру витрат, оскільки вони визначають фінансові втрати у випадку, якщо одна зі сторін не в змозі розрахуватись за своїми зобов'язаннями.

Економісти з різних країн займаються дослідженнями вартості використання готівкових і безготівкових платежів. І висновки в цьому питанні є однаковими: **безготівкові розрахунки коштують суспільству менше**. Життєвий цикл готівки коштує дорого. Готівка проходить через центральні банки, бізнес, банки та інкасаторів. Уявити собі суспільство, в якому абсолютно не використовується готівка, на сьогоднішній день важко, проте вигіднішим був би рух в напрямку зменшення готівкових платежів і збільшення електронних. Нещодавні дослідження показують, що платіжні картки мають найнижчі чисті соціальні витрати в розрахунку на «середню» бакалійну покупку на 54,24 дол. США, враховуючи час обробки та очікування, діяльності центрального банку по обробці тощо.³¹ Нижча вартість безготівкових розрахунків пояснюється наступним чином: споживачі витрачають менше часу на операцію і їм не доводиться витрачати час на отримання готівкових грошей; продавці не витрачають час на збір, обробку і зберігання грошових коштів, можуть обслуговувати більше клієнтів при меншому ризику неотримання коштів.

Вартість використання готівки також залежить від вартості самих покупок за готівку: дорожчі покупки вимагають більше грошей знаходилось в обігу або вищу швидкість обертання грошей, що означає вищі виробничі і транспортні витрати, а також підвищення ризику крадіжки. Крім того, великі покупки вимагають більше часу для проведення розрахунків у готівці: час, проведений на касі для обробки певної готівкової операції, ймовірно, змінюватиметься в залежності від кількості банкнот і монет. Це означає, що, в середньому, більше часу вимагається для готівкових платежів за дорожчі товари, аніж для платежів за товари з меншою вартістю. Також витрати на надійне транспортування готівки, її розподіл між банками і банкоматами, витрати продавців на депонування тощо підвищують вартість зроблених готівкових платежів, оскільки потрібно більше готівки в обігу, і продавці, можливо, будуть депонувати готівку частіше. Дослідження засвідчують, що використовувати готівку раціонально для покупок нижче 11,63 євро, в той час як для великих операцій кращим способом оплати є платіжні картки.³²

³¹ Benefits of Open Payment Systems and the Role of Interchange: www.mastercard.com

³² Hans Brits and Carlo Winder. Payments are no free lunch: www.dnb.nl/en/binaries/Occstud32_web_tcm47-146645.pdf

Крім того, фінансові установи стягують комісію за розміщення та зняття готівки, а також за замовлення монет. Ці комісії встановлюються фінансовою установою покупця відповідно до пакету послуг, що надаються даному клієнту. Іноді продавцям доводиться чекати декілька днів, перш ніж депозити будуть прийняті їх фінансовою установою, а також один-два робочі дні для зарахування коштів на рахунок. Відповідно вони несуть альтернативні витрати, адже не мають можливості заробити відсотки на свої готівкові накопичення, поки вони знаходяться в дорозі або реєструються. На додаток, витрати, пов'язані з обробкою готівки, також роблять її найбільш трудомісткою формою оплати, оскільки вона вимагає часу для підготовки касових апаратів, прийняття готівки в кінці дня і підготовки депозитів. Невеликі торгові підприємства мають можливість передавати готівку до банків за допомогою своїх співробітників, в той час як великим торговим підприємствам, частіше за все, доводиться замовляти броньовані транспортні засоби для перевезення грошей.³³

Таким чином, заміна дорогої у використанні готівки на безготівкові платежі призведе до помітних заощаджень. Економія на масштабах, ймовірно, буде значнішою по відношенню до безготівкових платіжних інструментів. Отже будь-яке зрушення в бік використання безготівкових платежів призводить до більшого скорочення витрат на готівкові розрахунки порівняно зі зростанням витрат на безготівкові розрахунки. Ганс Брітц та Карл Віндер (2005) стверджують, що економія коштів у розмірі 106 млн євро може бути досягнута в Нідерландах, якщо електронні платежі замінять 500 млн готівкових операцій з середньою вартістю операції у розмірі 3 євро, також тоді як дебетні картки будуть використані замість готівкових грошей для 1 млрд операцій при середній сумі операції у розмірі 20 євро. Зазначимо, що потенційна економія може бути ще більшою в результаті радикальніших змін платіжної поведінки споживачів, особливо у довгостроковій перспективі.³⁴

Дослідження Європейської платіжної ради, проведене у 2010 році на основі даних за 2008 рік, показало, що вартість обслуговування готівки для всіх валют ЄС становила 84 млрд євро, що еквівалентно 130 євро на одну особу. Якщо зробити розрахунок для 325 млн мешканців Єврозони, щорічні витрати на забезпечення життєвого циклу готівки (від розподілу до переробки) становлять 40-45 млрд євро, тобто 0,3% - 0,4% від сукупного ВВП Єврозони. Якщо б у країнах Єврозони покупці змогли б зменшити використання готівки, це забезпечило би значну економію коштів. Наприклад, досягнення співвідношення готівки до ВВП на рівні США у 2009 році забезпечило би валові заощадження у розмірі 18-21 млрд євро.³⁵

Кожного дня покупці, продавці та суспільство в цілому отримують переваги від використання сучасних платіжних систем і використання безготівкових засобів розрахунків (рисунок 1.5).

- Використання кредитних і дебетних карток значно полегшує здатність покупців здійснювати покупки, надавши їм безпечний і швидкий доступ до їх грошових коштів на депозитних рахунках або у межах кредитної лінії. Покупцям не потрібно витрачати

³³ Merchants' Costs of Accepting Means of Payment: Is Cash the Least Costly? Bank Of Canada Review: www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/06/arango_taylor.pdf

³⁴ Hans Brits and Carlo Winder. Payments are no free lunch: www.dnb.nl/en/binaries/Occstud32_web_tcm47-146645.pdf

³⁵ World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

час на відвідування банкоматів, і вони можуть прискорити розрахунок, оскільки не витратять час на перерахування готівки чи підписування чеків, не потрібно турбуватись, чи достатньо у них грошей при собі для здійснення важливих та непередбачуваних покупок.

Крім того, використання платіжних карток є не тільки зручнішими, але й і безпечнішим засобом платежу. Зобов'язання власника картки у випадку пропажі або крадіжки картки є обмеженим. Провідні платіжні організації, такі як American Express, MasterCard та Visa, пропонують надійний захист від несанкціонованого використання карток.³⁶ Споживачі отримують зручні, докладні звіти про платежі, що дозволяють аналізувати операції, управляти своїми витратами і зберігати інформацію про трансакції. Сучасні інновації у здійсненні розрахунків за допомогою платіжних карток забезпечують швидше, простіше та безпечніше проведення розрахунків та відповідають мінливим потребам сучасних споживачів.

- Продавці також отримують вигоду, адже мають зберігати та обслуговувати менше готівки та чеків. Також продавці отримують доступ до широкого кола споживачів, які гарантовано заплатять. Продавці звільняються від розробки та підтримки власних кредитних систем, що дозволяє їм зосередитись на їх основних функціях. Продавці, які приймають платіжні картки, також виграють від скорочення витрат, пов'язаних з обробкою готівки, як-то збір, підрахунок, транспортування та захист від крадіжки. Ці витрати є досить значними порівняно із витратами та перевагами від прийняття платіжних карток у своїх торговельних залах. В сукупності відбувається підвищення ефективності всієї економічної системи, зростання споживання призводить до підвищення виробництва, створення нових робочих місць та забезпечує вищі доходи.³⁷

- В результаті все суспільство відчуває позитивний вплив запровадження сучасних безготівкових засобів розрахунків. Важливо відзначити, що безготівкові платежі зменшують витрати центрального банку на забезпечення необхідної кількості готівки. Зменшуючи паперові трансакції, використання платіжних карток скорочує витрати центрального банку, пов'язані із обігом банкнот і монет, або витрати казначейства або фінансових департаментів, пов'язані з обробкою паперових грошей. Таким чином, зростає загальна ефективність бізнесу і економіки. Важливою особливістю безготівкових розрахунків також є те, що вони поліпшують облік проведених трансакцій, від чого виграють як продавці, так і покупці, а також допомагають у дотриманні податкового законодавства та боротьбі з відмиванням грошей, значно зменшують рівень тіньової економіки. Тому роздрібні торговці, які не звітують до податкових органів по своїм операціям з метою уникнення оподаткування, віддають перевагу готівці. Операції з платіжними картками, навпаки, роблять звітність та аудит прозорішими, знижують кількість незареєстрованих угод, підвищуючи тим самим податкові надходження до державного бюджету.³⁸

³⁶ Benefits of Open Payment Systems and the Role of Interchange: www.mastercard.com

³⁷ M.Zandi, V.Singh. The impact of electronic payments on economic growth. // March, 2010. Economic analysis from Moody's Economy.com.

³⁸ The Economic and Social Impact of Electronic Commerce www.oecd.org/dataoecd/3/12/1944883.pdf

Рисунок 1.5 Ефекти використання безготівкових платіжних інструментів

• Численні дослідження підтверджують той факт, що зростання безготівкових платежів є рушійною силою споживання і зростання ВВП. Використання платіжних карток у США стимулювало зростання ВВП на 0,4 %, додавши таким чином 270 млрд дол. США в економіку країни. Так, реальний ВВП США зріс на 2,4% з 2003 по 2008 роки. В результаті переходу на безготівкові розрахунки, Австралія та Бразилія засвідчили кумулятивний приріст ВВП на 1,4%, або 52 млрд дол. США і 65 млрд дол. США, відповідно; у Китаї таке зростання становило 1,3% або 158 млрд дол. США³⁹.

На практиці розрахувати всі витрати та вигоди суспільства від використання тих чи інших платіжних інструментів є важким досить складним завданням; проте усвідомлення всіх вищезазначених переваг безготівкових розрахунків має вирішальне значення для розуміння користі цих платіжних засобів та їх подальшого розвитку.

1.2.4 Розвиток електронної комерції та платіжних систем

В умовах сучасної глобальної економіки електронна комерція виступає необхідною складовою бізнес-стратегії і фактично є потужною рушійною силою економічного розвитку. Інтеграція інформаційних та комунікаційних технологій в бізнес зробила революцію у відносинах між покупцями, продавцями та в суспільстві в цілому.

³⁹ Payment Cards and Economic Growth: The Positive Economic Impact of Digital Currency corporate.visa.com/_media/moodys-economy-fact-sheet.pdf

Зокрема, використання інформаційних та комунікаційних технологій в бізнесі сприяло підвищенню продуктивності, зниженню витрат та збільшенню споживання.

У загальних термінах електронна комерція означає "торгівлю товарами та послугами через Інтернет". Хоча це визначення є найпоширенішим, воно не розкриває всієї сутності цього явища і не враховує нові напрямки розвитку цього нового і революційного бізнес явища. Повнішим та ґрунтовнішим є таке визначення: електронна комерція – це використання електронного зв'язку та технологій цифрової обробки інформації в бізнес-операціях задля створення, трансформації та повторного визначення відносин, які ведуть до створення вартості, між організаціями, а також між організаціями та індивідами.⁴⁰

Визначення категорії «електронна комерція» міжнародними організаціями наведено у таблиці 1.3. Необхідно відзначити, що зі змінами технології змінюється і саме визначення електронної комерції задля відповідності тенденціям зростання. Навіть одні й ті самі організації визначали сутність електронної комерції по-різному у різні часи.

Таблиця 1.3 Визначення категорії «електронна комерція»

Організація	Визначення електронної комерції
Банк міжнародних розрахунків (<i>Bank for International Settlements</i>)	Комерційна діяльність, пов'язана з Інтернетом; будь-яка комерційна діяльність, яка спирається головним чином на електронний обмін інформацією.
Міжнародна бюджетна асоціація (<i>International Fiscal Association</i>)	Комерційні операції, при яких замовлення розміщується в електронному режимі, товари або послуги поставляються в матеріальній або електронній (цифровій) формі, і при яких спостерігаються неперервні комерційні відносини
Організація економічного співробітництва та розвитку (<i>Organization for Economic Cooperation and Development</i>)	Всі операції на основі обробки і передачі цифрових даних, включаючи текст, звуки і візуальні образи, які проводяться по відкритих мережах або закритих мережах, що мають шлюз на відкритій мережі. До них відносяться електронний продаж продуктів бізнесом споживачеві. Продукти можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними активами, наприклад подорожі, програмне забезпечення, розваги, банківські, страхові і брокерські послуги, інформаційні послуги, юридичні послуги, послуги в сфері нерухомості, послуги у сфері охорони здоров'я та освіти, державні послуги.
Національна асоціація програмного забезпечення та послуг	Всі операції, при яких і пропозиції товару до продажу, і прийняття цієї пропозиції зроблені в електронному вигляді.

⁴⁰ E-commerce and E-business// Zorayda Ruth B. Andam: www.apdip.net/publications/iesprimers/eprimer-ecom.pdf

Організація	Визначення електронної комерції
компаній (<i>National Association of Software and Service Companies</i>)	
Світова організація торгівлі (<i>World Trade Organization</i>)	Операції щодо виробництва, розповсюдження, маркетингу, продажу чи поставки товарів та послуг, проведені за допомогою електронних засобів.

Джерела: *E-commerce and Economic Development* // Mahesh C Purohit, Vishnu Kanta Purohit: [http://saneinetwork.net/pdf/SANEI_VI/SANEI-VI-\(EcommerceandEconomicDevelopment_FPEPR\).pdf](http://saneinetwork.net/pdf/SANEI_VI/SANEI-VI-(EcommerceandEconomicDevelopment_FPEPR).pdf); *Organization for Economic Cooperation and Development, Defining and Measuring E-commerce: A Status Report*; *E-commerce: lessons learned to date* // Roger W. Ferguson, Jr.: <http://www.bis.org/review/r010214b.pdf>

Важливо відзначити, що електронна комерція стосується значно ширшого кола операцій, аніж просте здійснення електронної торгівлі товарами. Вона включає всі форми торгівлі товарами і послугами, у тому числі банківські та страхові послуги, торгівлю акціями. Вона застосовується як організаціями, так і індивідами, що використовують технології електронної передачі даних, як-то ті, на яких базується Internet та World Wide Web (www). Електронна комерція – це більше ніж технологія. Це бізнес модель, побудована навколо використання інформації та комунікаційних технологій на будь-якому відрізку ланцюжка вартості товарів та послуг.

Електронними грошима називають грошову цінність (вимогу до видавця), яка зберігається на електронних носіях і приймається як засіб платежу іншими особами, відмінними від видавця. Систему електронних платежів поділяють на дві підсистеми, а саме на підсистему, що базується на використанні рахунків, та підсистему, що використовує електронну валюту:

- Підсистема, що базується на використанні рахунків, дозволяє оплату через існуючі персоналізовані рахунки (зазвичай, банківські рахунки) і включає такі інструменти як кредитні картки, дебетові картки, мобільних платежі, телефонний банкінг і платежі за допомогою он-лайн банкіngu;
- Підсистема, що використовує електронну валюту, дозволяє здійснити прямий платіж, якщо платник має відповідну кількість електронних грошей. У цій підсистемі виділяють смарт-картки та он-лайнові готівкові системи.

Відповідно, електронні гроші можуть використовуватись у формі передплачених карток, або ж просто можуть бути збережені на персональному комп'ютері.⁴¹ Кожен платіжний інструмент має свої особливі характеристики, які забезпечуючись низку переваг в порівнянні з іншими.

Кількість електронних платежів становила 18,0 млрд в 2010 році і, як очікується, буде стабільно зростати в середньому за 19,1% на рік, досягнувши 30,3 млрд в 2013 році.⁴² Серед методів здійснення електронних платежів найбільш поширеним є використання традиційних платіжних карток (кредитних, дебетних, передплачених), проте останнім

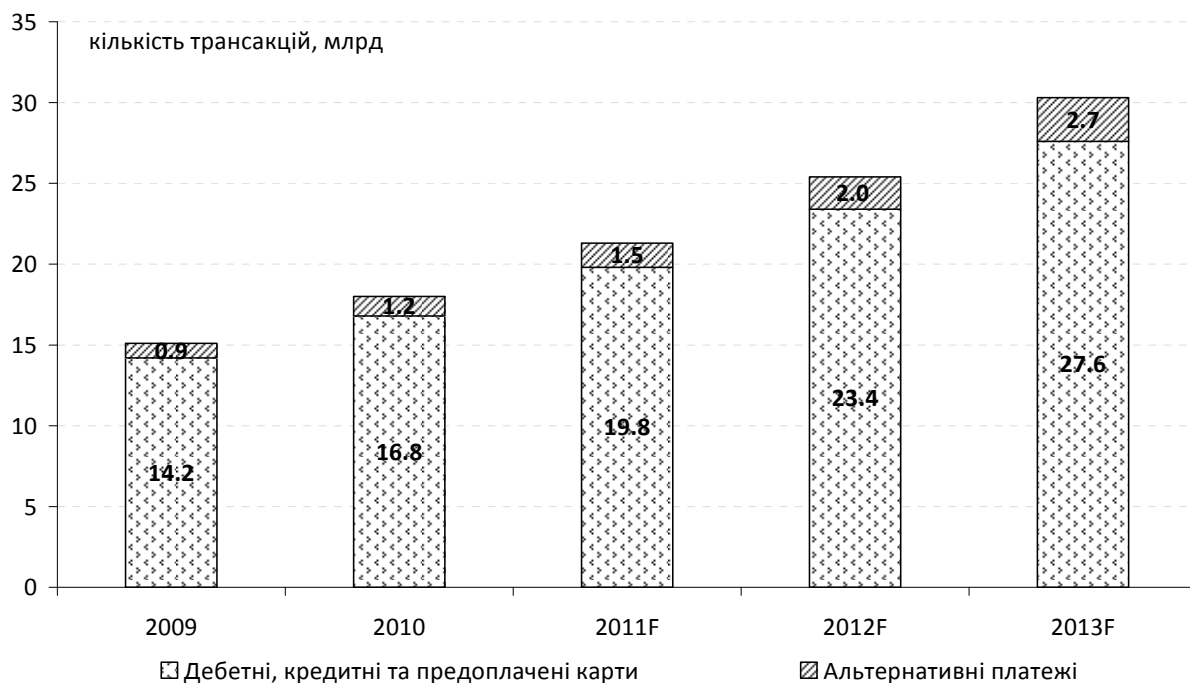
⁴¹ Payment instruments // European Central Bank: www.ecb.int/paym/market/payinfr/instr/html/index.en.html

⁴² World Payments Report 2011: www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

часом альтернативні (небанківські) методи також набирають популярності (рисунок 1.6). Частка небанківських провайдерів становила близько 6,5% від загального обсягу в 2010 році і, ймовірно, зростає до 9% або 2,7 млрд операцій в 2013 році. Сукупна вартість глобальних електронних платежів склала 824 млрд євро в 2010 році, і очікується на рівні 1,4 трлн євро в 2013 році. Середнє значення кожного небанківського електронного платежу становить близько 45 євро.

Електронна комерція зародилась нещодавно, але має значний потенціал, щоб радикально змінити економічну діяльність і соціальне середовище. Вже зараз вона визначає розвиток у таких великих секторах, як зв'язок, фінанси та роздрібна торгівля, що в загальній сукупності становить близько 30% від ВВП, а також відіграє важливу роль в таких галузях як освіта, охорона здоров'я і діяльність уряду (близько 20% від ВВП).⁴³

Рисунок 1.6 Глобальні електронні платежі: кількість трансакцій, млрд

Джерело: World Payments Report 2011:

www.gbm.rbs.com/docs/gbm/insight/gts/perspectives/WPR_2011.pdf

Електронна торгівля довела свою успішність, адже пропонує значні переваги як для покупців, так і продавців. Так, споживачі можуть порівняти широкий спектр роздрібних товарів за кілька хвилин, що було б неможливо зробити фізично за відсутності електронної комерції. Інтернет-магазини часто продають продукцію та послуги зі значною знижкою, порівняно з тими, що пропонуються традиційними ринками збуту, й робити покупки он-лайн зручніше: покупці можуть зробити свої покупки, не виходячи з власного будинку, і куплені товари привезуть додому. Для підприємств, переваги електронної комерції полягають, в основному, в низькій вартості створення і ведення бізнесу. Фірмам не потрібно витратити значні кошти на фізичну присутність, як-то облаштування торгових залів та персонал. Однак вони мають організувати платіжні

⁴³The Economic and Social Impact of Electronic Commerce www.oecd.org/dataoecd/3/12/1944883.pdf

системи, дистрибуцію та систему повернень. Економічні та соціальні наслідки електронної комерції є такими:

- *Трансформація самої сутності ринку*: електронна комерція змінює методи ведення бізнесу, традиційні посередницькі функції заміщуються, стимулюється запровадження нових продуктів та встановлення тісніших відносин між бізнесом та споживачами. Інтернет створює умови для певних власницьких стосунків, зміцнює зв'язки між секторами, робить електронний ринок доступнішим для малого бізнесу та полегшує їм вихід на міжнародні ринки.

- *Каталітичний ефект змін*: електронна комерція слугує прискорювачем та поширювачем ширших змін, які вже в даний час відбуваються в економіці, зокрема реформи регулювання, глобалізації економічної діяльності, підвищення попиту на більш кваліфіковану робочу силу, подальшого розвитку технічних можливостей.

- *Збільшення взаємодій в економіці*: Ці зв'язки зараз поширюються «в глибину» на малий бізнес і домогосподарства, а також «в ширину» на весь світ. Спосіб доступу зміститься від відносно дорогих персональних комп'ютерів до дешевих і простих у використанні телевізорів і телефонів й до інших приладів, які ще зараз не винайдені. Люди все частіше звертатимуться до можливості спілкуватись і вести справи в будь-якому місці, у будь-який час. Все це матиме значний вплив на розвиток сучасного світу, частиною якого буде розмивання економічних і географічних кордонів.⁴⁴

- *Вплив на навколишнє середовище*: дослідники університету Херіот-Ватт у Великобританії визначили, що здійснення он-лайн покупок є в 24 рази "зеленішим", ніж відвідування магазинів на автомобілі, і в сім разів "зеленішим", ніж на автобусі. Дослідники порівняли викиди вуглекислого газу при типовій доставці товарів зі складу із викидами при поїздках по магазинах на автомобілі чи автобусі. Дослідження показало, що доставка додому призводить до значно менших викидів вуглецю. Дослідження Carnegie Mellon Green Design Institute для США показало, що електронна торгівля зменшує «наш вплив на навколишнє середовище на 66%».⁴⁵

Підсумовуючи, можна сказати, що електронна комерція сприяє економії коштів (використовуючи Інтернет як канал зв'язку), підвищенню продуктивності (шляхом використання Інтернет для пошуку інформації), сприяє розподіленому прийняттю рішень та гнучкості організації, полегшує проникнення на ринок (через зовнішню комунікацію зі споживачами), сприяє трансформації та розширенню асортименту продукції (включаючи розвиток продуктів та послуг на основі Інтернет) . Отже, електронна комерція є одним з найважливіших факторів, що визначає сучасний економічний розвиток, і здійснює позитивний вплив на якість життя в цілому та на умови навколишнього середовища, зокрема.

⁴⁴ The Economic and Social Impact of Electronic Commerce www.oecd.org/dataoecd/3/12/1944883.pdf

⁴⁵ E-Commerce Industry. Major Industry Trends // www.qfinance.com

1.3 Регулювання платіжної індустрії

1.3.1 Платіжні мережі як приклад багатосторонніх ринків

Багатосторонні ринки виникають тоді, коли два різні типи користувачів усвідомлюють користь від взаємодії один з одним через одну чи декілька платформ чи посередників. Двосторонні ринки визначаються як платформа(-ми), що надає товари і послуги двом різним кінцевим споживачам, де платформа намагається встановити таку ціну для кожного типу користувачів, яка зацікавить обидві сторони. При цьому вигода одного типу кінцевих споживачів зростає зі збільшенням участі іншого типу споживачів.⁴⁶

Платформи, що обслуговують двосторонні мережі, не є новим явищем. Наприклад, енергетичні компанії і автовиробники пов'язують водіїв автомобілів з бензиновим двигуном і автозаправні станції в добре розвинені мережі. Однак завдяки технологіям подібні платформи стають все поширенішими в останні роки. Були створені нові платформи (Google, наприклад, пов'язує рекламодавців і веб-шукачів), а деякі традиційні підприємства були перетворені у такі платформи (наприклад, роздрібні ринки електроенергії еволюціонують у платформи, які поєднують споживачів зі певними виробниками електроенергії, що дозволяє їм висловлювати свої переваги щодо дешевшого вугілля або дорожчих відновлюваних джерел енергії).⁴⁷

Деякі двосторонні ринки можуть мати як негативні, так і позитивні ефекти. Прикладом позитивних ефектів є ігрова платформа, що може запропонувати он-лайн ігри з багатьма гравцями, де присутність одного користувача є цінною для інших користувачів платформ. Негативні ефекти можна показати на прикладі ситуації, коли покупці віддають перевагу ринку з невеликою кількістю інших покупців з метою утримання витрат на низькому рівні; або коли шукачі роботи бажають, щоб на ринку було менше інших шукачів, що знижує конкуренцію.

Одним з прикладів багатосторонніх ринків є мережі платіжних карток. Кожна угода з платіжною картою обов'язково залучає двох користувачів: власника картки (покупця продукції) і продавця продукції. Власники карток виграють від володіння платіжною картою тільки у разі, якщо їх картка приймається широким колом продавців; а продавці мають вигоду, тільки якщо достатня кількість споживачів використовує платіжні картки. Отже, у карткових мережах існують підстави для встановлення різних цін для власників карток і продавців, що дозволяє ефективно балансувати попит на обох сторонах ринку.⁴⁸ Визначальною особливістю двосторонніх ринків, зважаючи на їх сильний мережевий вплив, є той факт, що оптимальна ціна може бути нижче, ніж собівартість, або й навіть від'ємна. На традиційних ринках таку ситуацію органи влади,

⁴⁶ Platform Competition in Two-Sided Markets: The Case of Payment Networks // Sujit Chakravorti Roberto Roson: citeseerx.ist.psu.edu

⁴⁷ Strategies for Two-Sided Markets / Thomas Eisenmann, Geoffrey Parker, and Marshall W. Van Alstyne // Harvard Business Review: www.hbr.org

⁴⁸ The Economics of Two-Sided Payment Card Markets: Pricing, Adoption and Usage: www.kc.frb.org/Publicat/RESWKPPAP/PDF/RWP08-12.pdf

що займаються питаннями захисту конкуренції, можуть розглядати як прояв недобросовісної конкуренції.⁴⁹

До визначальних особливостей двосторонніх ринків належить той факт, що ефекти від цінової конкуренції є більш складними, ніж в індустріях галузях з односторонніми (традиційними) ринками. Ця риса пояснюється різницею у ціновій еластичності попиту між двома сторонами ринку і непрямими мережевими екстерналіями. Наприклад, торговці можуть захотіти платити платню більшу комісію, якщо це призведе до зниження комісії для користувачів карток, що в свою чергу, збільшить кількість споживачів, які зацікавлені у можливості розплачуватись картою.⁵⁰ Сторона ринку з більшою еластичністю попиту, як правило, отримує нижчу ціну.

Хоча зростаюча між-мережева конкуренція може створювати знижувальний тиск на ціни на одній стороні ринку, вона також може мати несподіваний ефект з іншої сторони. Якщо б плата продавців значно зменшилася, плата власників карток мала б збільшитись для компенсації. Це тоді б знеохочувало клієнтів використовувати картки, а це, в свою чергу, робило б нераціональним для продавців приймати платіжні картки. Це також сприяло б зниженню прибутку продавців, адже клієнти без необхідних фінансових ресурсів не мали би доступу до кредитних ресурсів з безвідсотковим періодом.⁵¹

Обсяг угод і прибутку платформи залежать не тільки від загальної ціни, що стягується з учасників угод, але й від його розподілу. Особливості багатосторонніх ринків платіжних систем не завжди беруться до уваги регулюючими органами при проведенні антимонопольних розслідувань. Органи влади, що займаються питаннями захисту конкуренції, повинні враховувати, що не тільки рівень цін, але й цінова структура є особливими на двосторонніх ринках.

1.3.2 Принципи управління, встановлені міжнародними організаціями

Платіжна індустрія, що є дуже важливою сферою сучасної економіки, завжди знаходиться в полі зору центральних банків і міжнародних організацій. Протягом останніх кількох років було досягнуто загального міжнародного консенсусу щодо необхідності зміцнення ринку платіжних інструментів шляхом просування використання міжнародно визнаних принципів та практик у їх організації та діяльності.⁵²

⁴⁹ Evans (2002) "The Antitrust Economics of Two-sided Markets" <http://www.lionel-lindemann.eu/blog/wp-content/evans.pdf>

⁵⁰ Tosza, Katarzyna (2009) "Payment Card Systems as an Example of two-sided Markets - a Challenge for Antitrust Authorities" // MPRA Paper No. 23822, July 2010: mpra.ub.uni-muenchen.de/23822/1/MPRA_paper_23822.pdf

⁵¹ Tosza, Katarzyna (2009) "Payment Card Systems as an Example of two-sided Markets - a Challenge for Antitrust Authorities" // MPRA Paper No. 23822, July 2010: mpra.ub.uni-muenchen.de/23822/1/MPRA_paper_23822.pdf

⁵² Детальну інформацію щодо міжнародних принципів регулювання платіжних інструментів можна знайти у роботі «Вплив регулювання на розвиток ринку електронних платежів: приклад України» www.ier.com.ua/files/Projects/2010/2010_12/report_ukr_18112010_for_RT.pdf

Останнім часом особлива увага приділяється питанням саморегулювання платіжної індустрії та принципів її реалізації.

Міжнародна рада вищого керівництва Платіжної асоціації (ICPASE) сформулювала **Принципи самоврядування платіжної індустрії**. Принципи створені як узагальнене керівництво щодо механізмів управління платіжною індустрією і мають сприяти роботі регулюючих органів, учасників ринку та адміністраторів систем. Ці принципи застосовуються в багатьох юрисдикціях і сферах використання.⁵³

Принцип 1: Потрібно досягнути абсолютної ясності цілей самоврядування, деталей і обсягів будь-яких процесів самоврядування або структурних заходів, прийнятих в галузі, повноважень і обов'язків учасників індустрії, будь-яких саморегулюючих організацій та державних регулюючих агентств, а також масштабів їх відповідного застосування, правил та заходів, прийнятих на рівні галузі.

Принцип 2: Структура самоврядування повинна бути: узгоджена та така, якої дотримуються всі відповідні зацікавлені сторони, в тому числі всі учасники галузі, чие співробітництво необхідне для виконання завдань структури; схвалена урядом через сприяння регулюючих органів; предметно і процедурно справедливою; підкріплена ефективними заходами примусу; підзвітною не тільки індустрії, але й уряду, в той же час консультуючись з іншими зовнішніми зацікавленими сторонами; і в змозі підтримуватися з плином часу.

Принцип 3: Цілі та процеси, а також правила та дії, що є наслідками цих процесів, повинні бути публічно прозорими і доступним в межах, що дозволяють дотримання комерційної таємниці та забезпечення цілісності структури.

Принцип 4: Структура управління повинна оперативно реагувати на зміни у відповідних ринках по мірі їх розвитку, якщо вона хоче залишатися ефективною і оптимальною з плином часу.

Принцип 5: Структура управління повинна бути найменш обтяжливим засобом досягнення політичних цілей шляхом мінімізації витрат і ризиків.

Слід зазначити, що такі великі платіжні організації, як American Express, MasterCard та Visa у своїй діяльності дійсно дотримуються всіх перерахованих вище принципів. Це гарантує їх успішне функціонування, надійність та безпеку послуг для клієнтів, стабільність та ефективність розвитку. Довга історія успішного функціонування цих компаній, їх стійкість під час фінансової кризи підтверджують, що American Express, MasterCard та Visa цілком здатні до самоуправління.

1.3.3 Основні принципи національного регулювання: значення розподілу держави і ринку

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у документі **«Керівні принципи з питань регуляторної якості та ефективності»** визначає, яким має

⁵³ Principles of Payment Industry Self-Governance // The International Council of Payment Association Chief Executives: www.cdnpay.ca/imis15/pdf/pdfs_publications/ICPASE_principles_of_payments_industry_self_governance.pdf

бути добре регулювання, і надає надійне керівництво щодо ефективного управління індустрією. Так, ефективне регулювання має: служити чітко визначеним стратегічним цілям і бути ефективним в досягненні цих цілей; мати міцну правову та практичну основу; надавати вигоди, що виправдовують витрати, з урахуванням суспільних ефектів розподілу і беручи до уваги економічні, екологічні та соціальні наслідки; мінімізувати витрати і ринкові диспропорції; стимулювати інновації через ринкові стимули та цільовий підхід; бути ясними, простими і практичними для користувачів; відповідати іншим нормативним актам і політикам; а також бути сумісними, наскільки це можливо, з конкурентними, торговельними та інвестиційно-сприятливими принципами на національному та міжнародному рівнях.⁵⁴

Отже, стає очевидним існування структурних змін у міжнародній фінансовій системі, пов'язаних з процесом інтеграції та лібералізації. Взаємодія національних платіжних систем в умовах фінансової глобалізації вимагає тісної співпраці та взаємної відповідності міжнародних стандартів і практик.

Саморегулювання, що, як правило, включає унікальне поєднання приватних інтересів з державним контролем, є ефективною і дієвою формою регулювання для складної, динамічної і мінливої індустрії фінансових послуг. Як зазначається у визначальній доповіді IOSCO «Цілі і принципи регулювання ринку цінних паперів», саморегульовані організації (СРО) можуть бути цінним компонентом для регулятора в досягненні цілей регулювання цінних паперів.⁵⁵ Самоврядування має значні переваги:

Співпраця: функціонування платіжних мереж зазвичай потребує певного рівня співпраці між членами індустрії. Таким чином, вони, ймовірно, мають спільні цілі, і вони, можливо, вже мають організації з метою розвитку цих спільних цілей.

Гнучкість: СРО є гнучким для пристосування до нормативних вимог мінливого бізнес-середовища. СРО близькі до своїх ринків і користувачів, можуть адаптувати свої правила та методи нагляду до конкретних особливостей їх ринків. Вони можуть також їх швидко змінювати, реагуючи на зміни на ринку. Враховуючи процедурні вимоги, що висуваються до державних регуляторів, реакція останніх може відставати від змін на ринку.

Відповідальність: СРО мотивовані діяти відповідально, розвиваючи найкращі практики та здійснюючи моніторинг своїх ринків, ґрунтуючись на власних економічних, репутаційних та регуляторних інтересах. Якщо СРО не в змозі ефективно підтримувати порядок на своїх ринках, вони втрачають бізнес, особливо в сьогоднішньому конкурентному середовищі, де інвестори мають цілий ряд продуктів і ринків на вибір для управління ризиками або для інвестиційних потреб.

Інвестиції: платіжна інфраструктура вимагає значних інвестицій. Оператори платіжної мережі, ймовірно, вмотивовані забезпечити продовження функціонування мережі й в майбутньому (для захисту власних інвестицій).

⁵⁴ Guiding Principles for Regulatory Quality and Performance: www.oecd.org/dataoecd/24/6/34976533.pdf

⁵⁵ Objectives and Principles of Securities Regulation [http / International Organization of Securities Commissions: www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD154.pdf](http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD154.pdf)

Економія на витратах: саморегулювання зазвичай потребує менше витрат, ніж державне регулювання. Саморегулювання може привести до істотної економії витрат для держави, тому що регуляторні витрати в значній мірі перекладається на регульовану галузь.

Підсумовуючи вищезазначене, слід відмітити, що саморегулювання може зробити істотний внесок в якість регулювання і зміст політики в інтересах суспільства. American Express, MasterCard і Visa цілком здатні до саморегулювання і до забезпечення всіх значних переваг саморегулювання. При правильному застосуванні, саморегулювання може привести до запровадження ефективних правил, широкого дотримання та прийняття цих правил, своєчасного коректування правил відповідно до мінливих умов і гнучкого та ефективного їх виконання. Крім того, саморегулювання може призвести до значної економії коштів для урядів шляхом перекадення витрат, пов'язаних з регулюванням, на регульовані організації. Саморегулювання не є формою "дерегулювання", це важлива частина моделі ефективного і широкомасштабного регулювання.⁵⁶

⁵⁶ "Model for effective self-regulation" by The International Organization of Securities Commissions (IOSCO): http://www.unctad.org/sections/wcmu/docs/c1em33p16_en.pdf

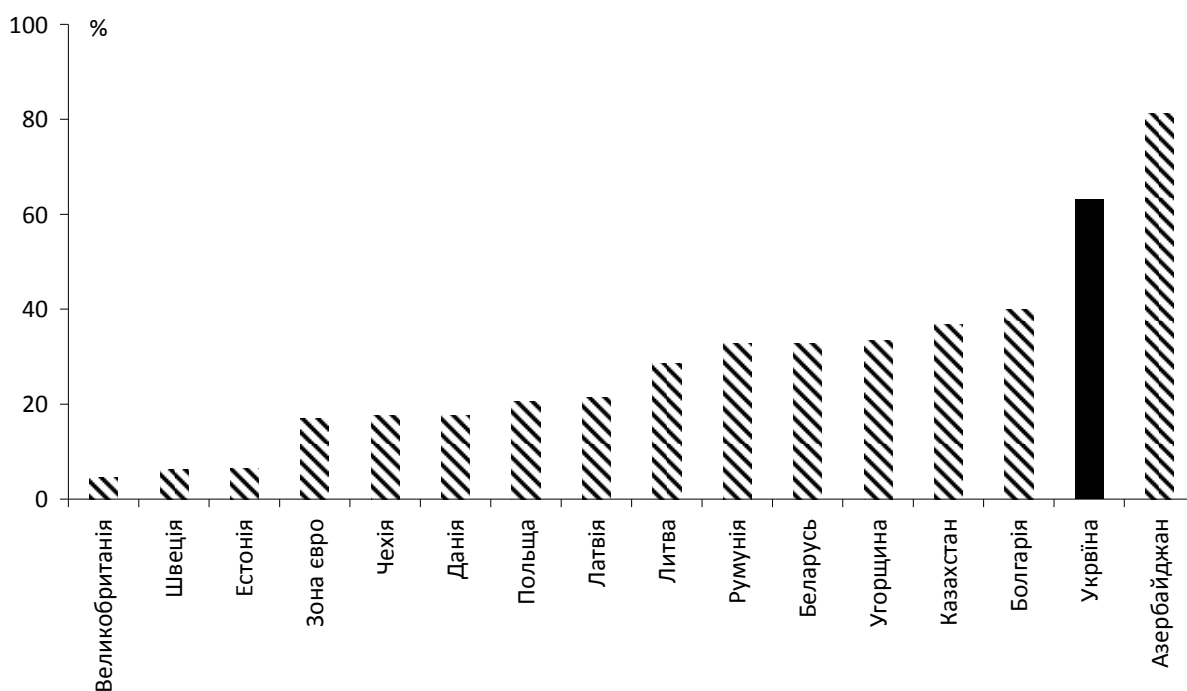
Розділ 2

Платіжна індустрія в Україні: ситуація в галузі та поточні питання регулювання

2.1 Розвиток ринку платіжних карток

Розвиток ринку платіжних карток в Україні, як і в інших країнах, визначається конкуренцією з іншими формами роздрібних платежів, а також інвестиціями в інфраструктуру. Платіжні картки – це основний роздрібний безготівковий платіжний засіб в Україні, а використання прямих банківських переказів, електронних грошей і терміналів PayBox терміналів є відносно нечастим. Проте готівка досі залишається основним інструментом проведення роздрібних економічних операцій і основним конкурентом платіжних карток на ринку платежів. При цьому переказні рахунки в банках, що можуть бути використані для роздрібних платежів є відносно низькими. Використання готівки стимулюється високою часткою тіньової економіки, адже значна частка угод наразі проводиться неформальним бізнесом. Крім того практика неофіційної виплати заробітної плати широко поширена і проводиться готівкою. Роздрібні магазини також віддають перевагу використанню готівки, що дає їм можливість ухилення від сплати податків.

Рисунок 2.1 Частка готівки поза банками у вузькій грошовій масі (M1) станом на кінець 2010 року

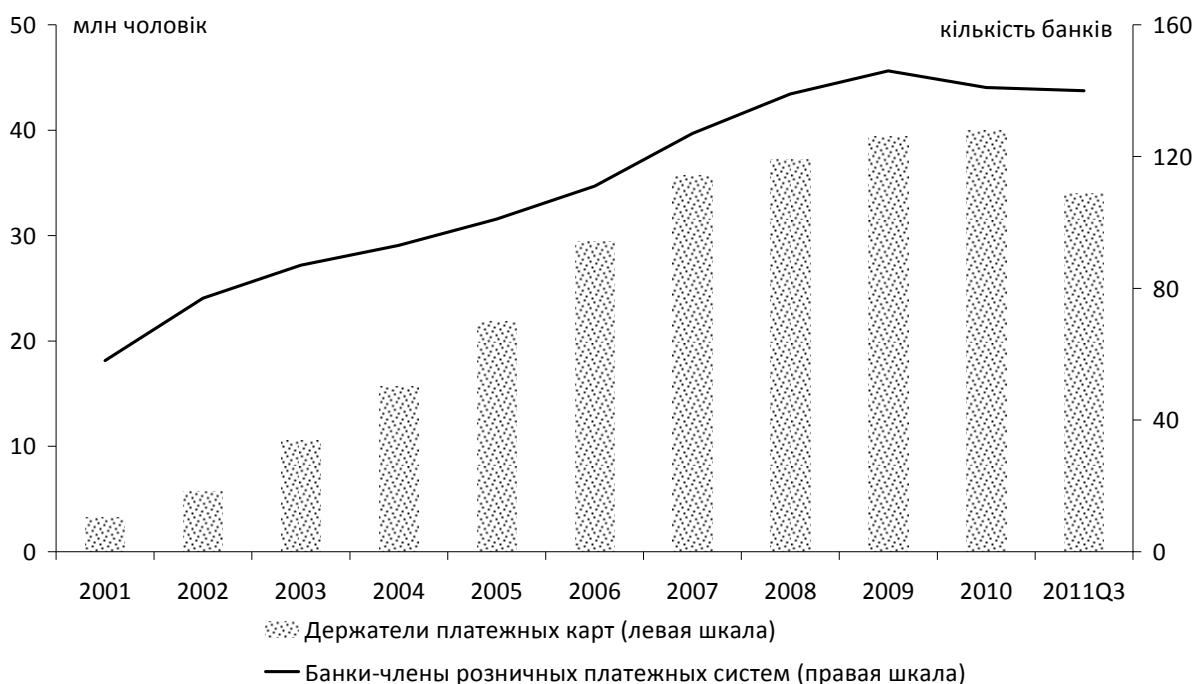

Джерела: Національні центральні банки, ЄЦБ

Таким чином, ми бачимо на рисунку 2.1, що частка готівки у вузькій грошовій масі в Україні становить майже дві третини. Це набагато вище, ніж у зоні євро (17%) та країнах центральної і східної Європи (17-40%), а також перевищує рівень використання готівки в Казахстані і Білорусі. Це відображає відносно низьку роль безготівкових платежів в Україні. Більш того, це співвідношення не включає десятки мільярдів доларів США, які також використовуються в тіньовій економіці України.

Тим не менш, на ринку платіжних карток в Україні за останнє десятиліття спостерігалось швидке зростання, хоча і з низької бази. Введення національної валюти в 1996 році і макроекономічна стабілізація після кризи 1998 року підготувало ґрунт для майже 10 років економічного зростання і допомогли розвитку фінансового сектора. Банківський бум, який розпочався в 2005 році, і зростання доходів населення стимулювали більшість українських банків пропонувати платіжні картки. У 2006-2008 роках банки все більше пропонували картки в рамках проектів по виплаті заробітної плати та соціальної допомоги, а також запроваджували маркетингові проекти поширення платіжних карток (рисунку 2.2).

Рисунку 2.2 Кількість держателів карток та банків, що випускають платіжні картки

Джерело: НБУ

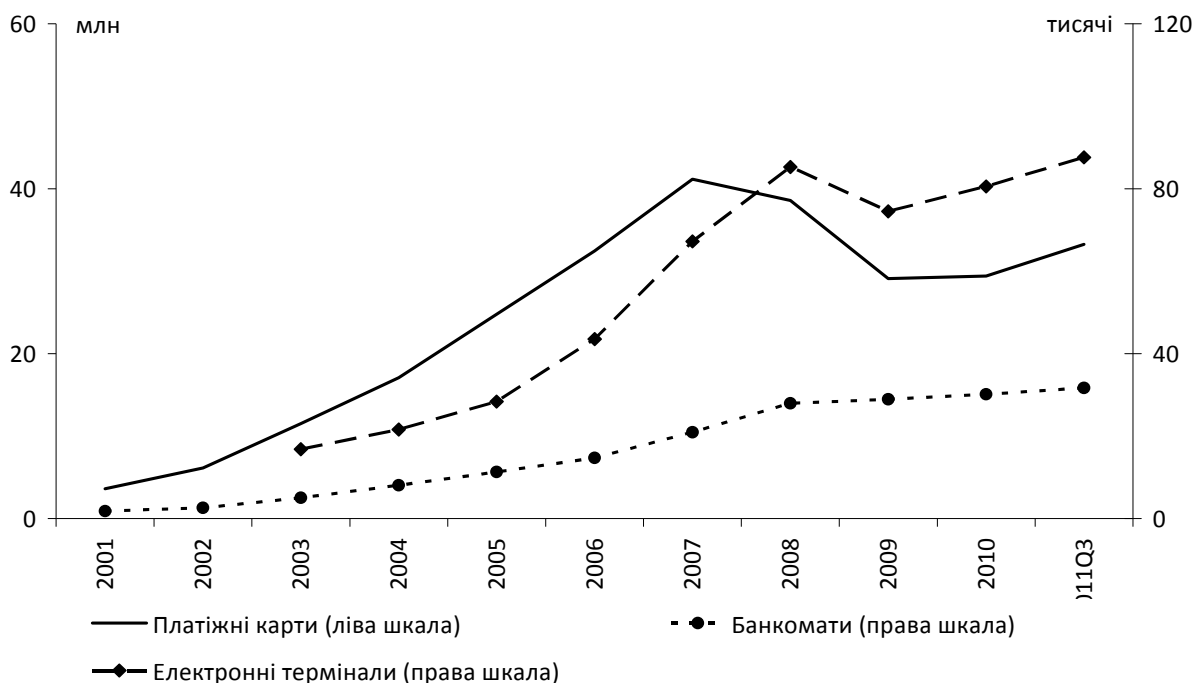
Як ми бачимо на рисунку 2.2, в кінці 2001 року менше 10% дорослого населення України мало доступ до платіжних карток в той час як в 2008 і 2009 роках число власників карток перевищило кількість дорослого населення. Таким чином, більшість українців має принаймні одну платіжну картку, тоді як деякі з них мають кілька карток, випущених різними банками⁵⁷. У 2011 році кількість власників карток дещо знизилась, оскільки строк дії карток, що були видані до кризи, минув. В цілому, за 2001-2011 роки, кількість комерційних банків, які є учасниками системи платіжних карток зросло більш

⁵⁷ Власники карток, випущених різними банками, рахуються декілька разів

ніж у два рази, а кількість держателів карток збільшилась десятикратно з 3,2 млн в 2001 році до 34 млн в кінці вересня 2011 року.

За останні десять років інфраструктура платіжних карток також швидко розвивалась (див. рисунок 2.3). За період з 2002 по 2007 рік кількість активних платіжних карток зросла в 12 разів, що еквівалентно середньорічному темпу зростання на 50% за шість років. До 2009 року кількість випущених активних платіжних карток впала на 28% в порівнянні з кінцем 2007 року після кризи в банківському секторі. Через кризу багато банків скасували або скоротили кредитні ліміти по платіжних картках, а також зменшили маркетингові зусилля. Споживчий попит також впав, і банки обмежили видачу платіжних карток, а споживачі перестали використовувати деякі з карток. У 2011 році кількість активних карток зросла знову, оскільки банки відновили маркетинг банківських карток.

Рисунок 2.3 Інфраструктура карткових платежів в Україні

Джерело: НБУ

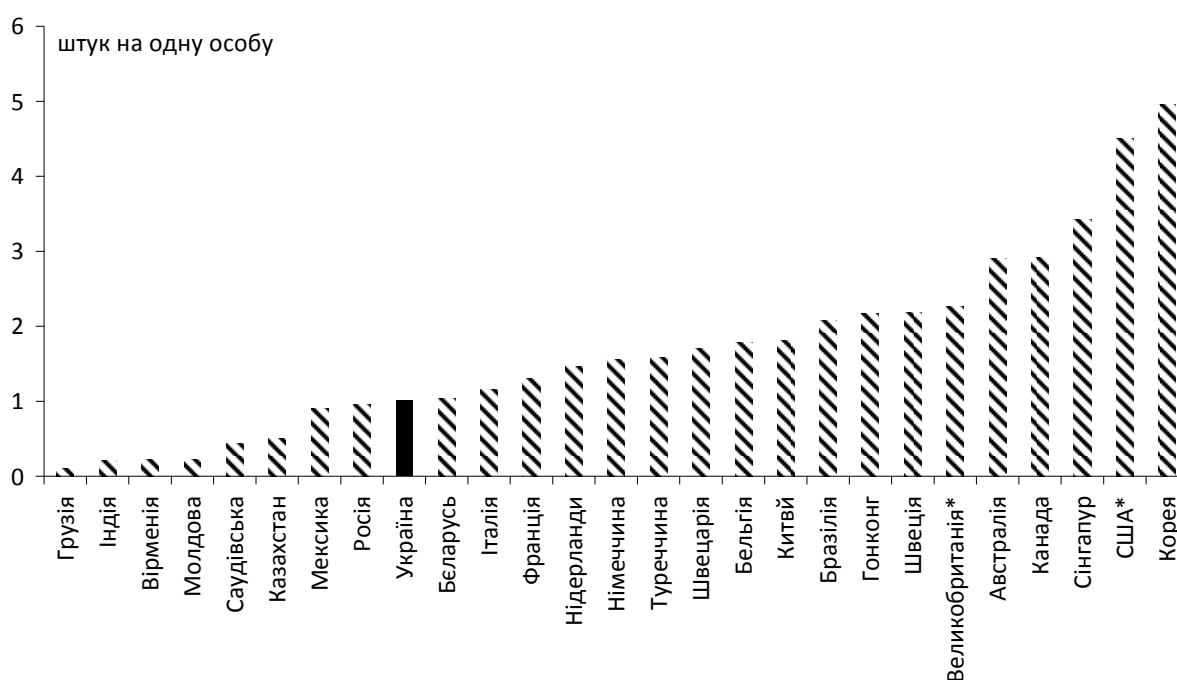
Кількість терміналів в торгівлі зростала повільніше, ніж кількість платіжних карток до кінця 2008 року. Це відбувалось, оскільки дрібні торговці обробляли карткові платежі вручну з використанням імпринтерів. Кількість роздрібних терміналів помітно зменшилась під час економічної кризи в 2009 році і стагнації в 2010 році. Причиною цього було:

- Закриття багатьох магазинів;
- Скорочення доходів населення і припинення більшості програм банківського кредитування;
- Через економічний спад деякі магазини почали працювати в тіньовій економіці, відмовляючись приймати карткові платежі.

За три квартали 2011 року ситуація стабілізувалась, а загальна кількість терміналів перевищила докризовий рівень. Водночас банки продовжували встановлювати нові банкомати навіть під час кризи. У результаті українська мережа банкоматів порівнянна по щільності до мережі деяких країн ЄС: в Україні було 659 банкоматів на мільйон жителів проти 800-870 банкоматів на мільйон у Франції, Італії, Росії та Швейцарії.

В цілому, незважаючи на швидке зростання кількості платіжних карток та торгових терміналів, Україна відстає в розвитку ринку інфраструктури. Ми можемо побачити це більш ясно на рисунку 2.4 щодо платіжних карток. Це створює технічні обмеження на кількість і обсяг оброблених операцій.

Рисунок 2.4 Кількість платіжних карток на особу населення в 2010 році

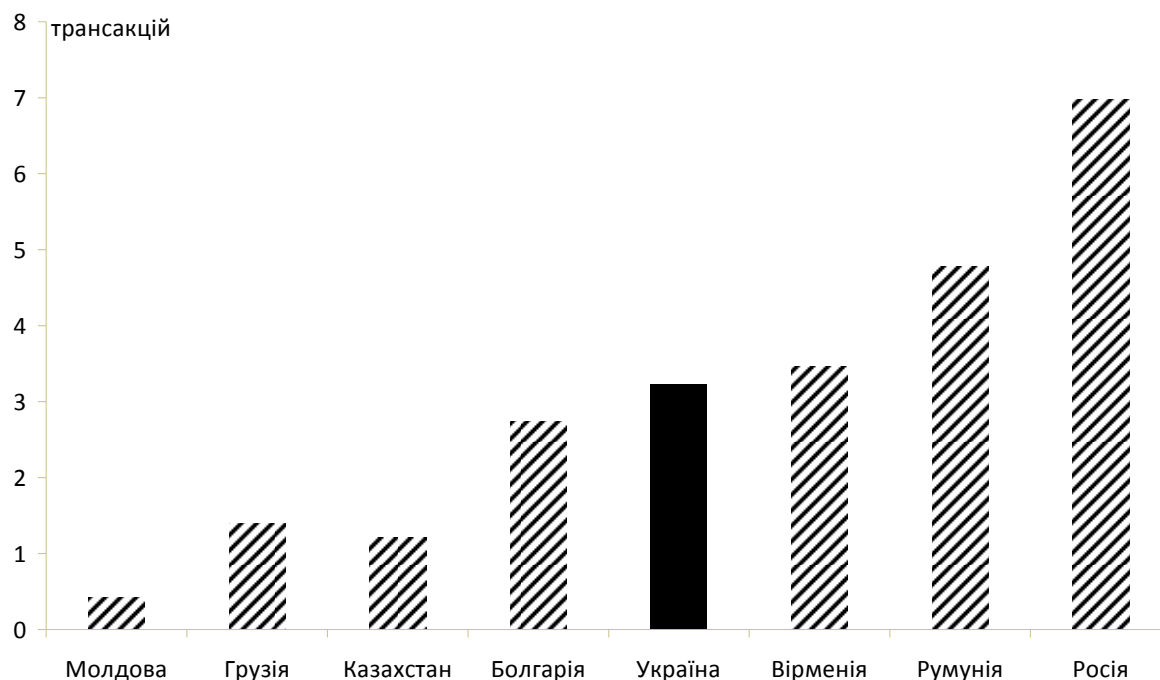
* Кількість станом на 2009 рік

Джерела: БМР, національні центральні банки і статистичні служби

В Україні розповсюдження платіжних карток є меншим, ніж в розвинених країнах. Однак за цим показником Україна попереду ряду країн, що розвиваються і є близькою до рівня Італії. Це означає, що розповсюдження платіжних карток є значним, але водночас є потенціал для подальшого збільшення кількості платіжних карток в обігу, а також до збільшення конкуренції.

Аналізуючи платіжну інфраструктуру в Україні, корисно враховувати не тільки наявність апаратних засобів, але і рівень їх фактичного використання населенням. Це показує на практиці можливу віддачу від розвитку інфраструктури. На основі останніх даних Комітету по платіжним системам, ЄЦБ і центральних банків ряду країн СНД, ми бачимо величезну різницю між деякими з розвинених країн, де кількість карткових платежів становить 100-200 на рік на особу населення (Австралія, Канада, США, Великобританія, Данія, Швеція, Франція, Фінляндія, Нідерланди, Бельгія, Корея і Португалія), і рядом східноєвропейських країн, де кількість карткових операцій на особу населення не перевищує 10 на рік (див. рисунок 2.5)

Рисунок 2.5 Кількість карткових платежів на особу населення в 2010 році в кількох країнах ЦСЄ і країнах Центральної Азії

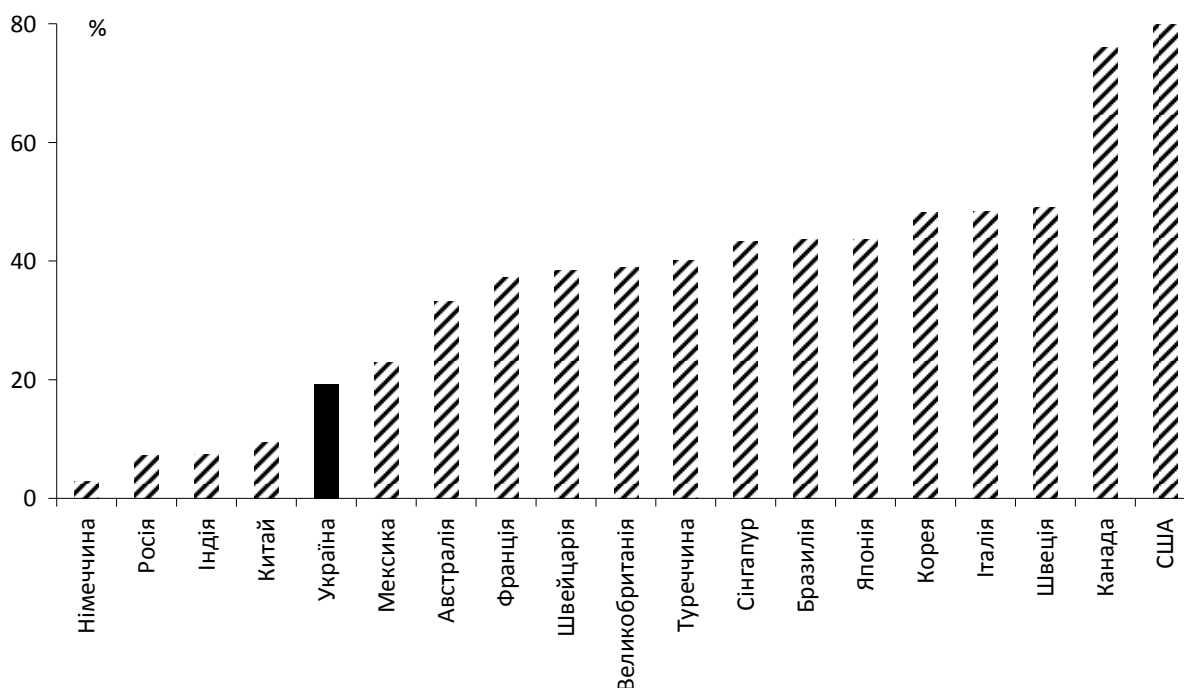
Джерела: Національні центральні банки і статистичних служби, ЄЦБ

У цій групі Україну випередила Болгарію і обігнала Молдову, Казахстан і Грузію з представлених тут країн СНД. Однак навіть у цій скромній групі платіжні картки частіше використовуються в Румунії, Росії та Вірменії, ніж в Україні. Таким чином, ми бачимо, що хоча розрив за рівнем розвитку платіжної інфраструктури порівняно з країнами з розвиненою економікою може бути подоланий за умови збільшення інвестицій, проте Україні доведеться докладати багато зусиль, щоб зменшити роль готівки в якості основного платіжного засобу.

Ще однією особливістю українського ринку платіжних карток є відносно невелике, але швидко зростаюче поширення кредитних карток і переважання карток із магнітною смугою. У 2010 році на кредитні картки припадає лише 19,3% від загальної кількості виданих платіжних карток, що значно менше, ніж у більшості країн-членів Комітету з платіжних систем, виключаючи Росію, Індію та Китай (рис. 2.6).

Це може пояснюватись трьома факторами. Перший полягає в тому, що більшість платіжних карток в Україні було випущено для виплати заробітної плати та соціальної допомоги. Для таких карток низька вартість виробництва та обслуговування карток була найважливішим пріоритетом. Це сприяло поширенню платіжних карток, але також обмежило спектр послуг, доступних для власників карток. Ще одним фактором є порівняно пізній розвиток кредитних карток, як масового продукту і обмежена пропозиція з боку банків. Нарешті під час кризи банки масово закривали кредитні картки через різке зростання дефолтів по споживчих кредитах. За перші три квартали 2011 року кількість карток з кредитною функцією збільшилась на 40%, оскільки банки усвідомили, що борги за кредитними картками в Україні були менш проблемними, ніж інші споживчі кредити під час кризи і відновили споживче кредитування.

Рисунок 2.6 Частка кредитних карток, % від загального числа в 2010 році

Джерело: НБУ, БМР

Фокус на недорогих зарплатних проектах також обмежив частку технологічно розвинутих видів платіжних карток на українському ринку. Наприклад частка чіпових (EMV) платіжних карток була лише 6% від загальної кількості у вересні 2011 року, незважаючи на стимули з боку міжнародних платіжних компаній. Можливо, це сталося через відносно низький рівень шахрайства по картках з магнітною смугою. Перехід на чіпові картки, скоріш за все, відбудеться досить швидко після поліпшення законодавства по захисту прав споживачів та більш широкого використання роздрібних платіжних карток.

Корпоративні платіжні картки досі залишаються недостатньо нерозвиненим сегментом ринку, оскільки частка корпоративних карток становить лише 1,4% від загальної кількості. Використання корпоративних карток обмежене законодавством, а також неможливістю їх використання в операціях тіньової економіки.

Таблиця 2.1 Види платіжних карток, емітованих українськими банками, станом на 01.10.2011, тис. одиниць

Індикатор	Всього	Частка
Загальна кількість карток, у тому числі	33263	100,0
<i>За типом власника</i>		
Корпоративні	465	1,4
Особисті	32798	98,6
<i>За технологією</i>		
З магнітною смугою	30705	92,3

Індикатор	Всього	Частка
З чіпом і магнітною смугою	683	2.1
З чіпом	1172	3,5
Інтернет картки	703	2.1.
<i>За типом платежу</i>		
Дебетові картки	25402	76,4
Кредитні картки	7861	23,6

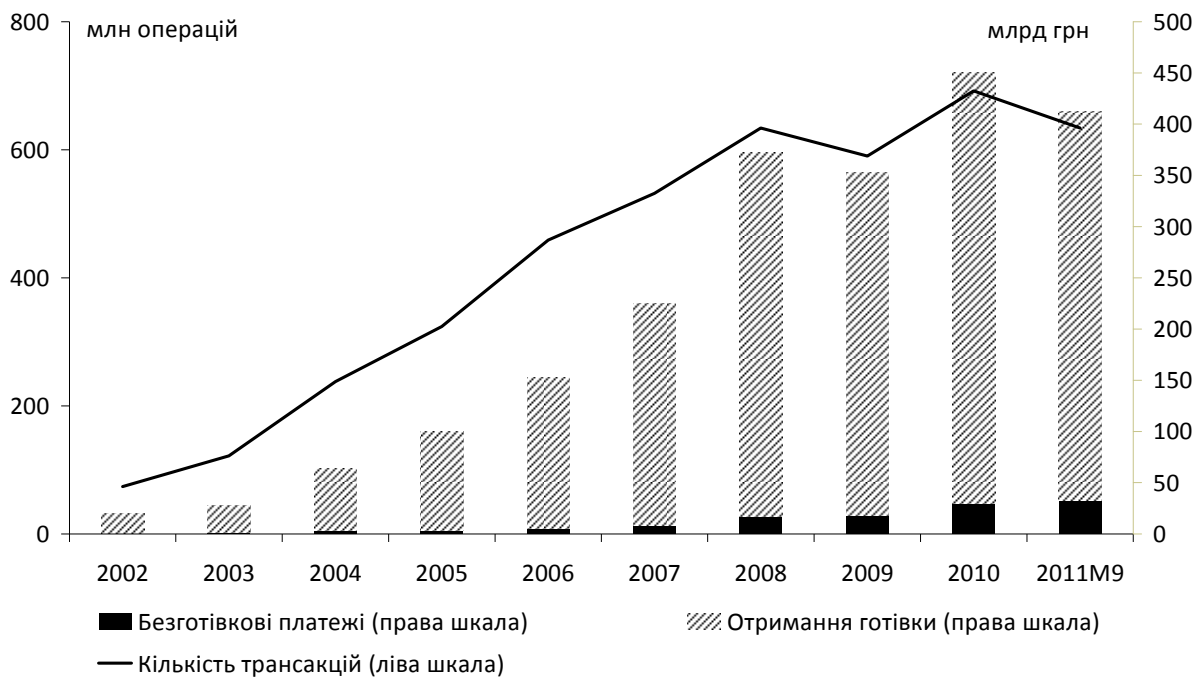
Джерело: НБУ

В даний час ринок платіжних інструментів поділений між міжнародними платіжними компаніями (Mastercard та Visa) і внутрішніми системами. Частка вітчизняних систем відносно невелика. Зараз в Україні працює дві внутрішні системи платіжних карток. У 2001 році НБУ створив власну систему платіжних карток, що називається Національна система масових електронних платежів (НСМЕП). НБУ є власником та оператором НСМЕП. В кінці 2010 року в НСМЕП приймали участь 57 банків, хоча більшість з них є банками другого і третього ешелонів (за винятком державних банків). У 2010 році в обігу перебувало в середньому 1,3 млн карток, що забезпечувало проведення платежів на 25,9 млрд грн у або 3,7% від загального обсягу в 2010 році. НБУ не повідомляє про кількість банкоматів і торгових терміналів, сумісних з НСМЕП (подається лише загальна цифра 6000, що суперечить даним інших видань НБУ). Об'єднуючи дані НБУ, можна оцінити, що НСМЕП обслуговували 1200-1500 банкоматів і 4000 торгових терміналів в кінці 2010 року. Серед основних проблем для розповсюдження карток НСМЕП були відсутність належної інфраструктури і несумісність чипа картки НСМЕП з глобальним стандартом EMV⁵⁸. Друга система платіжних карток – це "УкрКарт", але зараз ця система працює переважно як процесінговий центр для низки банків, а кількість власних карток в обігу становила тільки трохи більше 100000. Деякі банки також випускають однобанківські картки, що приймаються тільки у банкоматах і мережі торгових терміналів одного банку.

Надалі ми хотіли б зосередитись на тому, що держателі карток роблять зі своїми картками. В Україні відповідь проста: на даний момент вони в основному знімають готівку.

⁵⁸ Що був прийнятий ЄС як стандарт в рамках створення єдиного платіжного простору

Рисунок 2.7 Кількість і обсяг операцій з платіжними картками в Україні

Джерело: НБУ

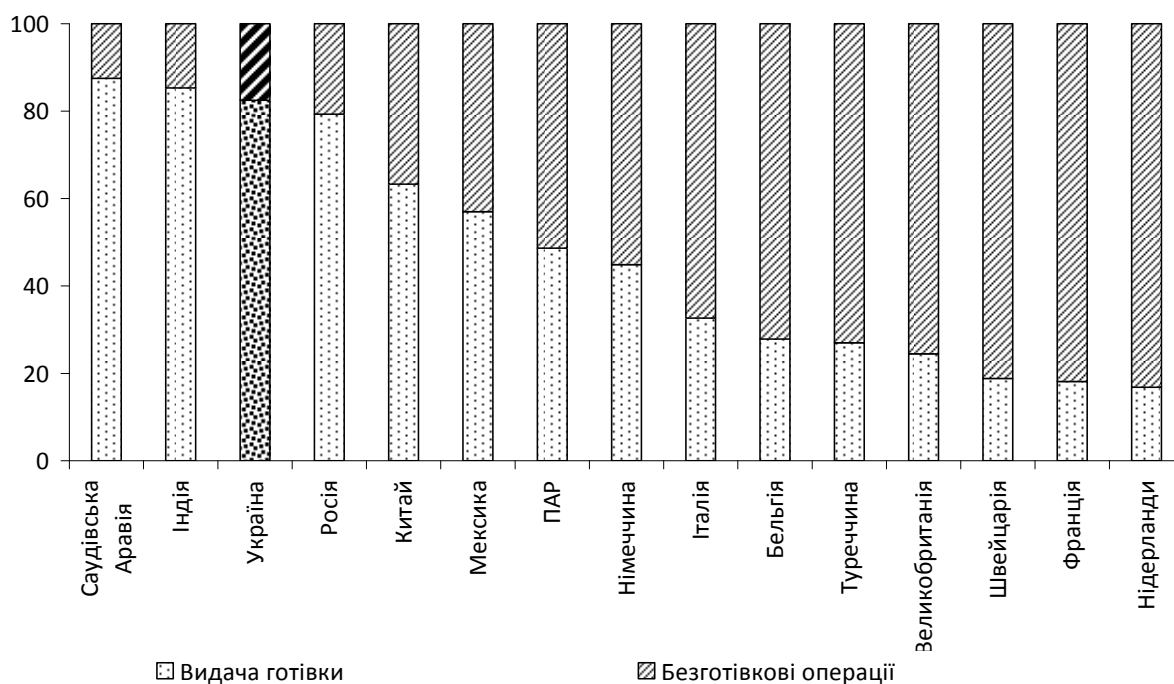
За 2002-2008 роки власники платіжних карток почали знімати набагато більше готівки. Це відбулося як за рахунок розвитку ринкової інфраструктури і різкого збільшення номінальних доходів за цей період. Кількість карток збільшилась у вісім разів, а номінальний наявний дохід населення зріс в 4,5 рази, відповідно зняття готівки зросло у 18 разів. Водночас частота зняття готівки з картки не зазнала істотних змін і становить один або два рази на місяць.

Водночас кількість і обсяг безготівкових платежів зростали аналогічно до операцій по зняттю готівки. Однак кількість безготівкових платежів зростала швидше, ніж обсяг, що відображає порівняно менший середній розмір безготівкового платежу. У результаті в 2008 році частка безготівкових платежів склала 4,6% за обсягом (у млрд грн) і 10,6% по кількості.

У 2009-2011 роках баланс зміщується в сторону безготівкових платежів, оскільки обсяг зняття готівки скоротився в 2009 році і збільшувався повільніше, ніж обсяг безготівкової платежів в 2010 і 2011 роках. Водночас кількість безготівкових платежів за допомогою торгових терміналів за три квартали 2011 року була більш ніж в два рази більшою ніж за весь 2008 рік. В результаті частка безготівкових платежів за кількістю досягла 23,3% за три квартали 2011 року та за обсягом збільшилась до 7,9%. У 2012 році частка безготівкових операцій РО скоріш за все, перевищить 25% і буде продовжувати рости швидкими темпами.

Беручи до уваги досвід країн Західної та Центральної Європи, ця тенденція буде продовжуватися і в майбутньому, особливо беручи до уваги зусилля MasterCard і Visa по просуванню платежів в торгових точках.

Рисунок 2.8 Структура угод платіжних карток (за кількістю) в 2010 році

Джерело: Національні центральні банки, БМР

Загалом, ми можемо зробити висновок, що український ринок платіжних карток швидко розвивався протягом останніх десяти років. Це призвело до збільшення кількості платіжних карток та їх держателів, значних інвестицій в платіжну інфраструктуру. Хоча ринок відчув кризу, він відновився в 2011 році.

Зараз ми також бачимо швидке збільшення кількості безготівкових транзакцій, що можуть обігнати використання банкоматів через кілька років. Це вказує на значні зрушення в поведінці споживачів.

2.2 Регулювання платіжної індустрії в Україні

Нормативна база регулювання платіжної індустрії в Україні є досить складною. Вона включає закони "Про Національний банк України" (Закон про НБУ), «Про банки і банківську діяльність», "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" (Закон про платіжні системи), а також нормативні акти НБУ. Вона також включає в себе внутрішні правила НБУ, оскільки єдина міжбанківська платіжна система доступна для українських банків, - це СЕП (Система електронних платежів), яка є підрозділом НБУ.

НБУ не має чітко визначених повноважень з регулювання ринку платежів в Україні. Повноваження НБУ "контролювати платіжні системи" передбачене у ст. 41 Закону про платіжні системи, ст. 13 цього закону дозволяє НБУ встановлювати правила щодо використання платіжних інструментів, включаючи платіжні картки. Згідно до п. 6 і 7 ст. 7 закону про НБУ центральний банк має право «визначає систему, порядок і форми платежів», а також «створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем. Ці норми безперечно дають НБУ повноваження в сфері платіжної індустрії в Україну. Проте сфера повноважень НБУ не визначена

законом однозначно. Наприклад, законодавча база норм щодо використання платіжних карток є цілком чіткою. Водночас, що мається на увазі в законі, коли йде мова про "контроль над платіжними системами", і наскільки цей контроль поширюється на небанківських учасників платіжної індустрії – це складніше питання. Таким чином, НБУ був змушений тлумачити свої повноваження самостійно. За останні кілька років НБУ вирішив збільшити свою взаємодію з платіжними системами і витрачав більше часу на підготовку правил для платіжної індустрії.

Регулювання НБУ розширює основні правила, передбачені в законодавстві. Наприклад банки зобов'язані реєструвати свої договори з платіжними системами, а НБУ також затверджує правила роботи платіжної системи, заснованої в Україні. Правила роботи системи платіжних карток повинні містити ряд необхідних елементів. Також міжнародні систем платіжних карток не можуть включати вимоги щодо ексклюзивності співпраці в договори з банками.

Закон також має декілька загальних положень щодо випуску платіжних карток. Зокрема, внутрішні платежі картками повинні проводитись в гривні, випуск платіжних карток повинен проводитись відповідно до положень НБУ та правил платіжної системи.

Цікавою особливістю українського законодавства є вимога до продавців товарів і послуг приймати картки принаймні трьох систем. Однак це положення реалізується відповідно до нормативних актів Кабінету Міністрів і до цього часу не було виконано (див. *нижче*).

Серед регулювання НБУ заслуговує уваги постанова НБУ № 223 від 30.04.2010⁵⁹. Це відносно нова постанова, яка визначає умови випуску та використання платіжних карток. Хоча вона в основному визначає технічні деталі використання платіжних карток в Україні, постанова має кілька помітних положень:

- Передбачено додаткові вимоги щодо захисту прав споживачів, що обмежують відповідальність за операції за платіжною картою до 1500 грн, якщо вони несанкціоновані або проводяться без фізичної присутності власника картки. Банки також були зобов'язані інформувати держателя картки про точну суму комісійних за операцію з банкоматом до її завершення;

- Вимога до міжнародних платіжних систем приймати платежі за свої послуги в гривні через український банк, а також утримувати гарантійні депозити у гривні в українському банку;

- Вимоги до процесінгового центру міжнародної системи платіжних карток перебувати на території України, або якщо він перебуває за межами України, то контракт на надання послуг повинен містити положення щодо виконання вимог законодавства України про відмивання грошей.

Коли постанова № 223 набула чинності, з'ясувалось, що деякі її положення були застосовані в різному обсязі. Наприклад, одна міжнародна платіжна компанія вирішила змінити підхід до роботи в Україні і отримувати платежі від своїх клієнтів - українських банків за частину своїх послуг у гривні. Водночас інша велика компанія

⁵⁹ Постанова НБУ № 223 від 30.04.2010 «Про операції з спеціальними платіжними інструментами»

продовжує виставляти рахунки своїм клієнтам-банкам тільки в доларах США. Крім того, нерезиденти зараз не можуть приймати платежі в гривнях без індивідуальної ліцензії НБУ⁶⁰. Таким чином, зобов'язання України в рамках ГАТС дозволити повний доступ на внутрішній ринок для транскордонного надання платіжних послуг⁶¹ опиняється під питанням.

Вимога, щоб банки відображали повну суму комісії за зняття готівки в банкоматів, також виявилась складною для реалізації. Також було важко забезпечити дотримання змін до вимог щодо захисту прав споживачів, оскільки механізми захисту прав споживачів в основному встановлені спеціалізованим законом.

Ще одною важливою зміною регулювання в 2010 році стало затвердження Кабінетом Міністрів нових строків для прийому платіжних карток підприємствами роздрібною торгівлі. Як було згадано раніше, у Законі про платіжні системи передбачена вимога, щоб всі торговці приймали платіжні картки з 2004 року. Однак Кабінет Міністрів повинен був прийняти постанову, що повинна була визначити які торгові підприємства будуть підпадати під вимогу про прийняття платіжних карток і механізм контролю за виконанням цієї вимоги. Кабінет міністрів у 2006 році⁶² прийняв цю постанову, що вимагала від всіх торгових підприємств почати приймати платіжні картки за графіком, що тривав з липня 2007 до січня 2009 року в залежності від категорії торгового підприємства за винятком компаній з річним обсягом продажів до 5 млн грн. Однак уряд не забезпечив дотримання цієї постанови, і вона була проігнорована тими підприємствами роздрібною торгівлі, які не бажали приймати картки.

У вересні 2010 року⁶³ Уряд затвердив нову постанову, яка вимагає від усіх компаній, що продають товари і послуги для населення, приймати карткові платежі, за винятком магазинів з площею менше 20 кв м, або компаній, розташованих в містах і селах з населенням менше 25 000. Середні та великі підприємства, що працюють в містах з населенням понад 100 000 чоловік, були зобов'язані виконати цю вимогу до 1 липня 2011 року, а для інших компаній був встановлений строк до 31 грудня 2011 року, щоб почати приймати карткові платежі.

Проте ні закон, ні уряд не передбачили механізм виконання цієї вимоги. Отже, вона, скоріш за все, не стимулюватиме ширше прийняття карткових платежів. Справді останні статистичні дані щодо кількості терміналів не показують швидкого зростання, якого можна було б очікувати, якби компанії виконували постанову. Таким чином, або постанова переважно ігнорується, або більшість магазинів у великих містах вже приймають оплату платіжними картками, в чому ми сумніваємось на основі наявних спостережень. Однак ще робити остаточні висновки про ефективність цієї постанови.

⁶⁰ Ця ситуація може змінитись, якщо законопроект НБУ щодо змін до валютного регулювання буде прийнятий Верховною Радою і НБУ внесе зміни в нормативну базу, щоб дозволити міжнародні платежі в гривні

⁶¹ Див. пункт II.VII.2.(viii) на ст. 26 документу "Schedule of specific commitments by Ukraine under GATS" за адресою <http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/SCHD/GATS-SC/SC144.doc>.

⁶² Постанова КМУ №377 від 29.03.2006 «Про деякі питання прийняття платежів за товари і послуги за допомогою спеціальних платіжних інструментів»

⁶³ Постанова КМУ №878 від 29.09.2010 «Про розрахунки за товари і послуги спеціальними платіжними інструментами»

Загалом зміни регулювання, затверджені в 2010 році досі не мали значного позитивного чи негативного впливу на фінансовий сектор через невиконання ряду положень. Водночас вони підкреслили неясності в законодавстві і негативні наслідки нечіткої правової бази ведення бізнесу для бізнес-клімату в Україні.

2.3 Аналіз останніх законодавчих і регуляторних ініціатив

У 2011 році НБУ продовжив роботу по розширенню регулювання ринку платежів. У серпні НБУ запропонував до громадського обговорення проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків)». У вересні строк публічного обговорення закінчився, і НБУ зараз готує проект закону для подання до Верховної Ради. Пізніше НБУ оприлюднив для отримання коментарів проект постанови «Про оверсайт (нагляд) за платіжними системами» (постанова про оверсайт). Пізніші версії законопроекту та постанови про оверсайт можуть відрізнитись від вихідного проекту, що може зробити деякі наші коментарі неактуальними. Проте наш аналіз ґрунтується на останній загальнодоступній версії.

Основна мета законопроекту - це чіткіше визначення повноважень НБУ щодо платіжної індустрії. Зокрема, він чітко визначить, що платіжні системи підлягають регулюванню і нагляду НБУ, а також надасть НБУ інструменти для реалізації цих повноважень. Постанова про оверсайт визначає, яким чином НБУ має намір використовувати нові повноваження.

Слід зазначити, що оверсайт за платіжними системами, а також іншими складовими інфраструктури фінансового ринку є одною з «ключових функцій сучасного центрального банку»⁶⁴, необхідною для забезпечення фінансової стабільності. Водночас фокус центрального банку, як правило, зосереджений на «системно важливих» і «значно важливих» платіжних системах, які зобов'язані дотримуватись «Основних принципів для системно важливих платіжних систем (СВПС)», затверджених Комітетом з платіжних і розрахункових систем. В Україні є тільки одна СВПС – СЕП НБУ, якою зараз управляє центральний банк. Схеми платіжних карток, як правило, не розглядаються як СВПС⁶⁵, ні як «значно важливі» та відповідно повинні виконувати більш обмежений набір принципів, такі як сформулював, наприклад, ЄЦБ⁶⁶.

Таким чином, наміри НБУ щодо проведення нагляду за платіжними системами в Україні слід заохочувати. Це означає, що необхідними на сьогодні є зміни до законодавства, що внесуть ясність в роль НБУ у вирішенні цього важливого завдання. Водночас оверсайт повинен також відповідати принципу пропорційності, регулювання заснованого на ризику, та міжнародного співробітництва. Основною метою нагляду повинно стати забезпечення виконання СЕП принципів для СВПС і майбутніх "Принципів для інфраструктури фінансового ринку"⁶⁷. Водночас проект постанови про оверсайт передбачає відносно низькі пороги, що означає, що НБУ може проводити

⁶⁴ <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/paysysoveren.pdf>

⁶⁵ <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/assessmenteuroretailpaymentsystems200508en.pdf>

⁶⁶ <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/oversightfwcardpaymentsss200801en.pdf>

⁶⁷ <http://www.bis.org/publ/cpss94.pdf>

нагляд за іншими платіжними системами як СМПС. Крім того, більше уваги має бути присвячено спільному з іншими регуляторами нагляду за міжнародними платіжними системами, оскільки міжнародне співробітництво може призвести до подальшої гармонізації принципів нагляду, а також спільного використання ресурсів. В іншому випадку оверсайт може призвести до невиправданих витрат ресурсів НБУ, а також непропорційного регуляторного тягаря.

При здійсненні функції оверсайту НБУ повинен також враховувати, що в даний час долар США може бути найбільшим роздрібним платіжним інструментом в українській економіці. Водночас частка безготівкових платежів залишається досить малою. Крім того хоча більша частина офіційних платежів заробітної плати проводиться через зарплатні картки, зарплата потім переводиться в готівку через банкомат або каси банку, в той час як використання торговельних терміналів залишається відносно рідкісним явищем. Ця ситуація ускладнює проведення монетарної політики і загрожує фінансовій стабільності. Отже, цілі оверсайту повинні бути збалансовані з необхідністю сприяти розвитку електронних платежів.

Також НБУ як власник схеми платіжних карток НСМЕП повинен провести заходи, щоб уникнути конфлікту інтересів між інтересами НБУ як власника НСМЕП і функцією оверсайту НБУ. Це може бути досягнуто за рахунок приватизації, виділення НСМЕП як окремої юридичної особи або через відокремлення НСМЕП в рамках НБУ з окремим кошторисом.

Підсумовуючи, зазначимо, що запровадження нагляду за платіжними системами - це гідна мета. Але якщо постанова про оверсайт буде прийнята в існуючому вигляді, ця мета не буде досягнута повністю. НБУ може витратити більшу частину своїх ресурсів для інтенсивного нагляду за несистемними платіжними компаніями, приділяючи менше уваги найважливішим частинам інфраструктури фінансового ринку. Це може привести до непропорційного навантаження на платіжні компанії і гальмувати розвиток електронних платежів. Інші проблеми включають:

- можливий конфлікт інтересів між бажанням НБУ розвивати НСМЕП та оверсайтом за платіжними системами;
- можливі проблеми з реалізацією постанови, включаючи нестачу інституційних можливостей і непослідовне застосування, про що свідчить попередній досвід запровадження нових правил в Україні.

Поряд з головною метою щодо оверсайту за платіжними системами, законопроект запроваджує низку положень в таких сферах:

- Захист прав держателів карток;
- Заохочення електронних платежів;
- Діяльність міжнародних платіжних систем.

В сфері захисту *інтересів споживачів* НБУ пропонує вимогу до банків повідомляти споживачів про зміни тарифів, процентних ставок та інших умов принаймні за 60 днів. Банки будуть зобов'язані негайно повідомляти власників карток про операції за рахунком (ймовірно, через Інтернет або SMS або електронною поштою). НБУ також спробував чіткіше розподілити відповідальність за шахрайські операції між банком та

користувачами карток, зокрема відповідальність споживача за спірними операціями обмежена сумою в дві мінімальні зарплати:

- якщо він був обережним зі своєї карткою;
- повідомив банку про спірну операцію якомога швидше;
- якщо або картка була вкрадена або платіж був зроблений без використання оригіналу картки.

Банк також несе відповідальність за збитки, якщо він не проінформував споживачів про операцію.

Розширений захист прав споживачів буде корисним користувачам карток без покладення надмірного тягаря на банки. Обмеження відповідальності споживачів є загальноприйнятим елементом законодавства у Великобританії, США та ЄС та інших країнах. Наприклад, Директива ЄС про платіжні послуги обмежує відповідальність по спірним операціям сумою 150 євро, дозволяючи країнам-членам встановлювати нижчі ліміти. У США відповідальність за несанкціоноване використання дебетової картки обмежена до 50 доларів, якщо власник повідомив банк про крадіжку картки протягом 2 днів. Власник картки не несе відповідальності за несанкціоноване використання номера картки, якщо картка не була вкрадена. Попереднє повідомлення про зміну умов користування платіжною карткою також є загальноприйнятою міжнародною практикою, хоча 60-денний строк повідомлення може бути надмірним для більшості змін умов користування карткою. 60-денне повідомлення можуть бути відповідними для зміни процентної ставки по боргу за кредитно карткою, але він може бути скорочений до 30 днів для інших змін умов.

Обов'язкове повідомлення споживачів про операції за карткою - це більш новітня пропозиція. Банки можуть бути змушені збільшити вартість послуг для споживачів або продавців, щоб відшкодувати додаткові витрати. З іншого боку, підвищення інформованості про операції з платіжними картками може скоротити шахрайство.

Загалом нові засоби захисту споживачів можуть дещо збільшити витрати на обслуговування платіжних карток, але допоможуть захистити споживачів і, можливо підвищать конкуренцію. Норма щодо повідомлення про операції, потребує уточнення щодо форми повідомлення, можливості відмови від цієї послуги з боку споживачів і, можливо, пом'якшення вимог для невеликих емітентів.

Щоб сприяти поширенню електронних платежів, НБУ пропонує розширити зобов'язання щодо прийому платіжних карток для всіх компаній, що приймають готівкові платежі за допомогою касових апаратів. Інше положення законопроекту дозволяє податковій службі та органу по захисту прав споживачів забезпечувати дотримання цього положення. Нарешті компаніям буде заборонено встановлювати різні ціни залежно від платіжного інструменту.

Дотримання положення, яке вимагає універсальний прийом платіжних карток, буде сприяти збільшенню частки безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток, збільшить корисність платіжних карток і допоможе зменшити обсяг готівки в обігу. Це, в свою чергу, допоможе зменшити роль тіньової економіки та прискорити економічне зростання. Водночас Антимонопольний комітет повинен пильнувати, щоб підтримати конкуренцію між банками за надання послуг еквайрингу, щоб запобігти

збільшенню тарифів через юридичною вимогу приймати картки. Також потрібно буде підтримувати конкуренцію між постачальниками терміналів торговцям. Заборона щодо додаткових платежів за прийом платіжних карток також є корисним інструментом заохочення безготівкових платежів.

З іншого боку, українська податкова служба широко відома упередженим застосування закону. Таким чином, нові повноваження можуть стати ще одним "кийком" для податкової служби без позитивного ефекту на поширення електронних платежів. Також додаткова вимога до підприємств про підтримку НСМЕП (або "УкрКарт") збільшить витрати на еквайринг та порушує обіцянку щодо національного режиму, зроблену в рамках ГАТС системам платіжних карток. Недавня справа у СОТ проти Китаю показує, що це може також привести до торгових санкцій проти України або ускладнити поточні переговори про вільну торгівлю.

Законопроект також пропонує радикально змінити принцип роботи *міжнародних платіжних компаній* в Україні.

Законопроект передбачає, що:

- НБУ буде самостійно обробляти всі внутрішні міжбанківські платежі картками незалежно від платіжної системи. Зараз цей сектор відкритий для конкуренції і як міжнародні так і місцеві платіжні системи надають цю послугу

- Законопроект також вимагає від міжнародних карткових систем приймати оплату за свої послуги, надані на території України, тільки у гривні. Аналогічна вимога була раніше запроваджена в постанові № 223. Зараз деякі платежі здійснюються в доларах США і деякі в гривні.

- Гарантійні депозити банків повинні бути розміщені в НБУ або у внутрішньому розрахунковому банку у гривні. Ця вимога також була передбачена в постанові № 223.

- Ще одне положення дозволяє банкам-членам національних і міжнародних платіжних систем видавати кобрендінгові картки. Чинний закон передбачає, що дизайн картки повинен бути схвалений платіжною системою.

З *економічної* точки зору, ці зміни, якщо вони будуть прийняті міжнародними компаніями, будуть мати згубні наслідки для конкуренції і призведуть до значних витрат, які будуть покладені на споживачів. НБУ зараз надає послуги по процесінгу, клірингу та розрахунках для платіжної системи НСМЕП, що конкурує з двома міжнародними платіжними компаніями. Після прийняття змін будуть прийняті кліринг та розрахунки за всіма міжбанківськими платежами буде зосереджено в НБУ.

Це дозволить усунути конкуренцію в цьому сегменті ринку і зробити НБУ єдиним постачальником послуг. У середньостроковій перспективі, незрозуміло, які стимули НБУ буде мати, щоб покращувати якість обслуговування та впроваджувати інновації на ринку. У короткостроковій перспективі створення клірингового центру НБУ вимагатиме капітальних витрат, які будуть фінансуватись або кінцевими користувачами або будуть субсидуватись НБУ. В останньому випадку ці витрати будуть в кінці кінців фінансуватись з бюджету, оскільки НБУ буде перерахувати до бюджету менші прибутки⁶⁸.

⁶⁸ Капітальні інвестиції НБУ виключаються з прибутків, які підлягають перерахуванню до бюджету

Досвід також показує, що НБУ навряд чи надаватиме клірингові і розрахункові послуги краще, ніж міжнародні платіжні компанії. На початку 2000-х років НБУ спробував створити національний процесінговий центр ТОПАЗ, який згодом припинив роботу через низьку надійність і нездатність справлятися з піковими навантаженнями. Після цього НБУ створив НСМЕП, яка повинна була стати домінуючою системою платіжних карток і яка розпочала діяльність, коли лише небагато українців мали платіжні картки. Проте ринкова частка НСМЕП залишається на низькому рівні протягом багатьох років свого існування, незважаючи на неналежні низькі тарифи і декілька регуляторних стимулів для впровадження НСМЕП.

Міжнародний досвід з цього питання є неоднозначним. Деякі національні мережі обробки карткових платежів мають нижчі тарифи, ніж міжнародні компанії⁶⁹, а інші припиняють діяльність, оскільки вони не здатні витримати конкуренцію⁷⁰. Деякі національні мережі обмежують конкуренцію та інновації на ринку і обмежують взаємну сумісність, тоді як інші є більш відкритими. У ЄС відсутність взаємодії між внутрішніми схемами платіжних карток призвела до фрагментації ринку та заважала розвитку єдиного ринку. Слід зазначити, що в більшості країн, у яких домінує національна система обробки карткових платежів, це відбулось з історичних причин. Система обробки карткових платежів могла бути створена, коли банки почали видавати платіжні картки, або в рамках формування нової системи міжбанківських платежів. Країни, що прийняли рішення про створення внутрішньої системи обробки карткових платежів в країні на пізнішому етапі, зазвичай робили це на конкурентній основі⁷¹ за виключенням Китаю. Крім того, цей процес може бути дуже тривалим⁷² і, отже, дорогим.

В цілому міжнародний досвід, здається, показує, що здатність обробляти платежі всередині країни може підвищити конкуренцію і обмежити вартість послуг на ринку платежів. Проте монопольна національна система процесінгу платежів рідко себе виправдовує.

Економічна корисність інших запропонованих змін також незрозуміла, і, ймовірно, зменшить ефективність за рахунок збільшення витрат на обмін валюти і зниження конкуренції

З юридичної точки зору запропоновані зміни, скоріш за все, порушують низку міжнародних договірних зобов'язань. Ці договори включають ГАТС та ТРІПС. Вони також суперечать меті зовнішньої політики України щодо гармонізації законодавства з *acquis communautaire* ЄС.

В рамках ГАТС Україна обіцяла національний режим та повний доступ на ринки для іноземних компаній, що надають широкий спектр послуг, зокрема більшість фінансових. Покладення на НБУ відповідальності за обробку, маршрутизацію та кліринг платежів виключає надання нерезидентами цих послуг. Інші запропоновані зміни також зменшують доступ до ринку для нерезидентів і, ймовірно, теж суперечать ГАТС. Хоча ГАТС не обмежує дії, необхідні з пруденційних міркувань, таких як стабільність

⁶⁹ http://ec.europa.eu/competition/sectors/financial_services/inquiries/sec_2007_106.pdf

⁷⁰ <http://www.buseco.monash.edu.au/centres/acrs/research/whitepapers/debit-cards-2.pdf>

⁷¹ Див. наприклад <http://economictimes.indiatimes.com/articleshow/10319182.cms>

⁷² <http://www.vrl-financial-news.com/cards-payments/cards-international/issues/ci-2010/ci-447-448/asia-switching-to-domestic-deb.aspx>

фінансової системи⁷³ та захист вкладників, в даному випадку важко побачити такий зв'язок. Крім того, дії з пруденційних міркувань повинні бути добре обґрунтовані і не можуть бути використані, щоб уникнути виконання зобов'язань за ГАТС.

За угодою ТРИПС обов'язкове ліцензування інтелектуальної власності забороняється. Хоча у законопроекті прямо не вказується, що платіжні системи будуть вимушені ліцензувати свої торгові марки для випуску кобрендингових карток, цю норму можна зрозуміти саме так. Для усунення правової невизначеності потрібно змінити законопроект, щоб було ясно, що будь-які домовленості щодо кобрендингу вимагають згоди всіх зацікавлених сторін.

Порушення зобов'язань в рамках СОТ часто ігноруються, якщо іноземні компанії не скаржаться своїм урядам щодо цих порушень, або коли країни хочуть зберегти свої гарні відносини з відповідною країною. Однак у випадку ринку платежів, США і ЄС в даний час зацікавлені в забезпеченні дотримання правил СОТ, і вони навряд чи будуть утримуватись від спору в рамках СОТ. Хоча вирішення спорів СОТ займає кілька років, негативне рішення зазвичай виконується досить швидко і має безпосередній вплив на зовнішню торгівлю.

Також прийняття законопроекту ускладнить переговори з МВФ, оскільки відсутність обмежень на валютному ринку є одною з пріоритетних умов МВФ при наданні допомоги протягом останніх кількох років.

З точки зору *бізнесу*, якщо законопроект буде прийнятий, міжнародним компаніям платіжних карток доведеться вибирати:

- або погодитись із скорочення доходів з українського ринку та прийняти ризик того, що подібні рішення в інших країнах призведуть до більших втрат.
- або відмовитись від українського ринку і чекати, поки українці запросять їх назад, і одночасно встановити прецедент для інших ринків.

Обидва рішення мають свої плюси і мінуси, і важко передбачити, яке рішення буде вибрано. Однак є велика ймовірність того, що Mastercard і Visa буде просто залишать ринок і приймуть короткострокові втрати задля довгострокової вигоди. У цьому разі українська економіка може втратити частину доходів від туризму, а українці будуть змушені купувати великі обсяги готівкової іноземної валюти для фінансування іноземних відпусток, а процес покупок на сайтах електронної комерції ускладниться. Загальні економічні втрати будуть значними, а політичний тиск також буде відчуватись, оскільки кілька мільйонів українців щороку відвідують зарубіжні країни і роблять покупки в Інтернеті.

Підсумовуючи, зазначимо, що проект закону та постанови про оверсайт необхідно значно поліпшити, адже в існуючому вигляді їх прийняття принесе більше шкоди, ніж користі.

⁷³ Пункт 2(б) Додатку про фінансові послуги до ГАТС.

Висновки та рекомендації: Пропозиції щодо регулювання

Перехід від використання готівки до платіжних карток позитивно корелює зі зростанням ВВП і рівнем доходу. Тоді як причинний зв'язок працює в обох напрямках, реальне зростання ВВП може бути швидшим на 0,2%-0,5% на рік за рахунок ширшого використання платіжних карток. Водночас використання готівки далеко не безкоштовне. Витрати на використання готівки несуть споживачі, підприємства, комерційні банки та центральний банк. Сукупні суспільні витрати на користування готівкою становлять близько 0,3%-0,4% від ВВП на рік.

Остання світова криза показала важливість надійної інфраструктури фінансового ринку для фінансової та економічної стабільності. При цьому глобальні платіжні компанії пройшли кризу без проблем. Світова тенденція до більшого використання платіжних карток триває, незважаючи на кризу і навіть прискорила за останні два роки.

В Україні за останні 10 років інфраструктура платіжних карток швидко розвивалась і обігнала за рівнем розповсюдження ряд країн з подібним рівнем розвитку. Важливо відзначити, що вона була побудована на кошти приватних інвесторів, які продовжують її розвивати. За останні два роки українські власники платіжних карток дедалі більше переходять від зняття готівки в банкоматі до безготівкової оплати товарів і послуг, що відповідає досвіду більш розвинутих ринків. Однак ринок платежів залишається близьким до поворотної точки. Популярність безготівкових операцій може залишитись на поточному рівні або може обігнати зняття готівки в банкоматах за наявності відповідного поштовху.

Інновації в сфері електронних платіжних інструментів та спрощення використання є основними факторами в процесі переходу від готівкових до електронних платежів. Один із найкращих інструментів для переходу від банкоматів до торговельних терміналів є інструменти з NFC, такі як PayPass, що нещодавно було представлено на багатьох ринках, включаючи український. Водночас по всьому світу проекти на кшталт «електронний гаманець», в тому числі НСМЕП, були менш успішними.

Отже, належне регулювання матиме вирішальне значення для подальшого розвитку ринку. Чинне регулювання платіжної індустрії в Україні не є досконалим. Разом з тим, центральний банк має належну роль в регулюванні платіжної індустрії. Отже, важливо забезпечити, щоб зміни до законодавства та нормативних актів сприяли покращенню фінансової стабільності, більшому поширенню електронних платежів і кращому захисту прав споживачів. Проект закону і проект постанови про оверсайт в поточному вигляді не відповідають цим цілям.

Система та механізми нагляду та оверсайту будуть ефективними, якщо вони будуть наближені до останнього досвіду країн ЄС. Зокрема критерії віднесення до категорії «систематично» і «значно» важливих платіжних систем повинні відповідати міжнародно визнаним принципам і відображати той факт, що на сьогодні СЕП є єдиною такою системою. Оверсайт за схемами платіжних карток повинен бути

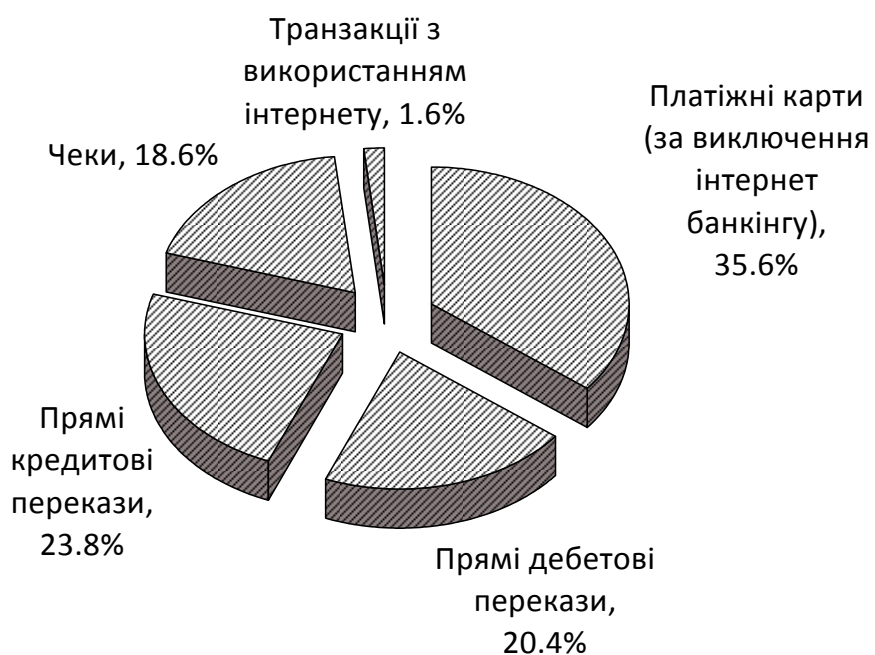
близьким до п'яти принципів, розроблених ЄЦБ, що застосовуються на практиці в інших країнах Центральної та Східної Європи.

Положення проекту закону про регулювання міжнародних платіжних систем – це найслабша частина пропонованого законодавства і їх впровадження матиме негативний вплив на економіку в разі прийняття цього закону. Конкуренція в секторі платіжних послуг буде усунена, а іноземні інвестиції зменшаться. Крім того, досвід показує, що державні системи в Україні та інших країнах рідко впроваджують інноваційні продукти і, як правило, лише зберігають статус-кво. Однак, якщо виключити ці положення і усунути деякі менші недоліки, законопроект буде доброю основою для покращення регулювання платіжних систем.

Таким чином, якщо НБУ хоче бути ефективним регулятором ринку платежів, йому варто дбати про усунення конфлікту інтересів. Як власник та ініціатор ширшого використання НСМЕП, НБУ має стимули протилежні тим, що вимагаються від регулятора. НСМЕП має бути виділена як окрема юридична особа і, бажано, приватизована.

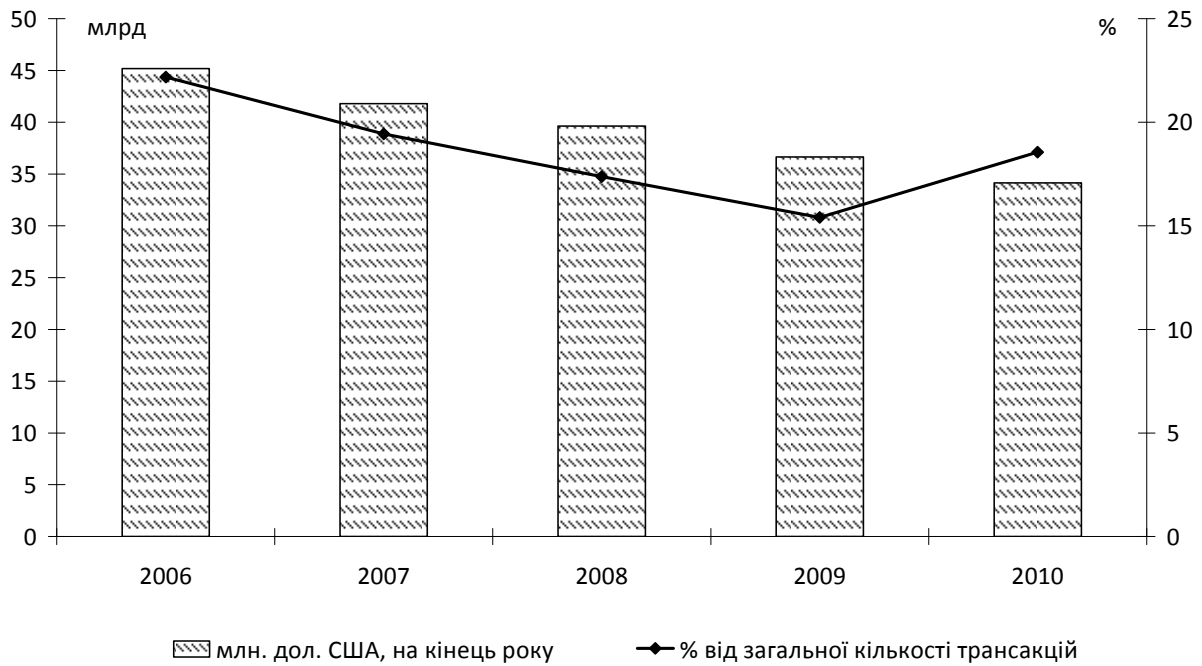
Додатки

Додаток 1 Використання платіжних інструментів: частка у загальній кількості трансакцій (%)

Джерело: *Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems*

Додаток 2 Використання чеків: кількість трансакцій (млн) та частка у загальній кількості трансакцій (%)

Джерело: Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Preliminary release // September, 2011. BIS, Committee of Payment and Settlement Systems

Додаток 3 Використання кредитових та дебетових переказів: кількість трансакцій (млн) та частка у загальній кількості трансакцій (%)

	Кредитові перекази		Дебетові перекази	
	Млн	% у загальній кількості трансакцій	Млн	% у загальній кількості трансакцій
2006	36 709,3	18,0	26 424,7	13,0
2007	37 578,6	17,5	28 960,6	13,5
2008	39 993,4	17,5	30 363,1	13,3
2009	42 247,5	17,8	35 947,9	15,1
2010	43 814,7	23,8	37 540,0	20,4